

REXTER

ČASOPIS PRO VÝZKUM
radikalismu, extremismu a terorismu

ročník 5, číslo 2

Třetí poločas - fotbaloví chuligáni v ČR a násilí

Autor: Lenka Vochocová

Email:

The aim of the article is to describe the self-image of Czech football hooligans with a focus on their conception of violent interaction. We focused on the conception of violence presented in one of the most important and generally accepted hooligan magazine Football Factory created and published by football hooligans in the Czech Republic. Our description is based on the analysis of the information coming directly from inside of a specific subculture. We use the method of a qualitative textual analysis inspired by the method of grounded theory to try to avoid any prejudice concerning Czech football hooligans and any hypothesis existing before the proper analysis. The article brings the conclusions of the qualitative analysis of six editions of Football Factory published in 2003 and 2004. There is an important lack of explicit violence or brutality in the description of these acts. The main conclusion of the analysis is that there exists a strong potential for cultivation in the subculture of the Czech football hooligans oriented not only inside of the subculture, but addressed also to the external elements intervening in the subculture such as media or police. The qualitative analysis of hooligan subculture communication in Football Factory does not tell us who Czech hooligans are, but helps us to understand their motivation for violent interaction and their conception of violence in general. We might be looking (together with many social scientists) for solutions of the “problem of football hooliganism”, but we may also try to listen to the solutions of the “problem” coming from inside the subculture. In the analysis we have chosen the second possibility.

„Možná že navzdory vzrůstajícímu celoevropskému zájmu o výzkum fotbalového násilí dospějí sociální vědci brzy k závěru, že v jejich zemích jsou mnohem vážnější sociální témata, na něž by měli zaměřit svou pozornost.“

Peter Marsh a kol., Football Violence in Europe, 1996

Úvod

Součástí dominantního obrazu chuligánů ve většině českých mediálních textů v letech 2003-2004 2

jsou v závislosti na typu média více či méně expresivní slova líčící fotbalové chuligány jako „výtržníky“ (Sport 51/50: 4), „drsny hochy“ (Instinkt 2/85: 10) nebo „řádící smečky“ (Haló noviny 13/54: 12) a novináři situaci na českých stadionech během fotbalových zápasů nezřídka přirovnávají k válce (Mladá Fronta DNES, 15/114: 3). Texty zdůrazňují, že fotbaloví chuligáni jsou jednou ze zásadních příčin odlivu fanoušků ze stadionů a úpadku pozice fotbalu jako rodinného sportu (Sport 11/42: 3), objevují se výčty škod a diskutuje se o zavedení trestného činu výtržnictví při sportovním utkání a v souvislosti s ním a o možnosti nepouštět obzvláště nebezpečné fanoušky doživotně na fotbalové stadiony (Mladá Fronta DNES 14/127: 8).

Pouhým hrubým odhadem je možné zjistit, že texty citující samotné fotbalové chuligány jsou nápadně v menšině. Motivaci chuligánů k násilnému jednání obvykle v médiích vysvětlují policejní mluvčí, fotbaloví funkcionáři nebo psychologové. V článcích nebo příspěvcích, které nechávají promluvit české chuligány, je naopak nápadná tendence prezentovat je v opozici k jejich dominantnímu obrazu a hledat příčiny jejich jednání přímo v subkultuře, a také ve stavu českého fotbalového prostředí (Mladá Fronta DNES 14/127: 8) O násilí se v nich nepíše z hlediska zraněných fotbalových diváků či nezúčastněných lidí nebo škod na stadionu a texty vyznívají pokud ne přímo jako oslava, tak alespoň jako obrana českých fotbalových chuligánů.

Jsou tedy čeští chuligáni válčícími smečkami, nebo rebely a bojovníky za lepší fotbal? Jaká je motivace jejich jednání? Analýza textu, byť je text přímým produktem zkoumané subkultury, na takové otázky pravděpodobně nepodá uspokojivou odpověď. Svůj analytický cíl proto formulujeme poněkud skromněji. Naší ambicí v žádném případě není vyslovovat obecné závěry o tom, jací jsou čeští fotbaloví chuligáni, jaké jsou obecné příčiny jejich příklonu k násilné interakci nebo z jakého sociokulturního prostředí pocházejí členové subkultury. Na základě kvalitativní obsahové analýzy časopisu Football Factory, který je jedním z klíčových médií komunikace příslušníků české chuligánské subkultury, usilujeme o postižení toho, jaký obraz si o českých fotbalových chuligánech (s důrazem na chuligánské násilí) může vytvořit pravidelnější čtenář tohoto periodika, respektive jaký obraz o sobě jako o skupině fotbaloví chuligáni vytvářejí vlastní publikační činností. Pokud bychom svůj cíl měli formulovat ambiciózněji, pokoušíme se zjistit, jakou roli připisují samotní hooligans násilí, které je základní konstitutivní součástí jejich subkultury, co považují za ideál v různých oblastech své činnosti a zda vůbec můžeme v subkulturní komunikaci najít takové zmínky, které by nám pomohly identifikovat jakýsi subkulturní ideál sdílený napříč chuligánskou scénou. Navzdory svému úsilí hledat sdílené subkulturní ideály se domníváme, že na subkulturu českých fotbalových chuligánů není možné pohlížet jako na homogenní skupinu a vynášet o ní jednoznačné a příliš zobecňující soudy.

Abychom se vyhnuli přejímání existujících pohledů na české chuligány, ať už jde o nepříliš početná vědecká pojednání o českých fotbalových chuligánech, v nichž je až na výjimky patrné úsilí najít „řešení problému“, nebo o jejich mediální obraz, pracující převážně s výroky příslušníků Policie ČR nebo s expertízami odborníků z řad psychologů, sociologů atd., zvolili jsme metodu kvalitativní obsahové analýzy údajů vycházejících přímo ze zkoumané subkultury. Za metodický rámec své analýzy jsme zvolili metodu **zakotvené teorie 3** (Strauss, Corbinová 1999), respektive některé z jejích postupů (otevřené a axiální kódování, vytváření vztahů mezi kategoriemi v paradigmatickém modelu). Při analýze jsme pracovali se šesti čísly časopisu Football Factory, vydanými chronologicky od dubna 2003 do února 2004. Analyzovali jsme tedy kompletní šestý ročník fanzinu a jedno číslo sedmého ročníku, které se ovšem věnovalo shrnutí podzimu roku 2003. Do analýzy jsme zahrnuli všechny texty ve Football Factory vztahující se k české chuligánské scéně (počet analyzovaných článků se pohyboval v rozmezí 20 – 35 článků v jednom čísle), z analýzy jsme předem vyloučili pouze ty, které se věnovaly hooligans v jiných zemích a ani autorstvím neodkazovaly k české subkultuře 4.

Football Factory je neregistrované tištěné periodikum, vydávané nepravidelně od jara roku 1998. Časopis, jehož název odkazuje ke knize Fotbalová Fabrika (v originále Football Factory) Johna Kinga 5, je psán česky a z podstatné části samotnými fanoušky. Jeho hlavním obsahem jsou příspěvky českých fotbalových příznivců, subjektivně popisující jejich zážitky spojené s jednotlivými ligovými zápasy. Fanzin je možné považovat za uznávanou komunikační platformu českých fotbalových chuligánů, mezi podobnými tiskovinami zřejmě také za nejprofesionálnější, nejrozšířenější a nejlivnější (Beyer 2002: 33-34).

Výsledky analýzy: Ústřední jevy chuligánské scény

Na počátku výzkumu jsme vzhledem ke zvolené metodě neměli stanoveny žádné hypotézy o zkoumané oblasti. Vycházeli jsme z obecného povědomí o subkultuře českých fotbalových chuligánů jako o jedné z podob subkultury, jejíž základní charakteristikou je sklon k násilným interakcím a jednání, které vzbuzuje negativní reakce okolí, neboť toto okolí takové jednání vnímá jako protispolečenské, jako sociálně patologické. Z tohoto povědomí se odvíjela i naše počáteční výzkumná otázka:

V jakých souvislostech vnímají čeští fotbaloví chuligáni násilí, které je základní konstitutivní součástí jejich subkultury?

Z analýzy dat v textech časopisu Football Factory jsme postupným vytvářením a seskupováním kategorií a subkategorií dospěli ke zjištění, že je možné určit **ústřední jev** v rámci subkultury fotbalových chuligánů, který **je zřetelně nejvyšším cílem, smyslem úsilí**, ke kterému většina dat (a tedy popisovaných situací ze života hooligans) směřuje, odkazuje k němu nebo se k němu určitým způsobem vztahuje. Tímto jevem je **násilná interakce** mezi jednotlivými skupinami hooligans nebo jejich reprezentanty, respektive mezi chuligány a jinými skupinami nebo jednotlivci, kteří s nimi mohou být v interakci. Pro pojmenování tohoto jevu si vypůjčujeme „in vivo“ kód 6 z chuligánského prostředí a budeme ho nadále označovat pojmem střet. Střet je rozvíjen obecnými vlastnostmi a jejich dimenzemi a je možné postavit ho do středu paradigmatického modelu, v němž střet jako ústřední kategorie je výsledkem příčinných podmínek, je ovlivňován intervenujícími podmínkami, je součástí určitého kontextu, jeho aktéři volí strategie jednání a interakce a střet má své následky. Rozvíjením těchto kategorií se v tomto krátkém shrnujícím článku nebudeme detailně zabývat. Ze systematické analýzy dat ve Football Factory bylo brzy patrné, že velmi nápadnou součástí „chuligánského diskurzu“ jsou neustále přítomné **hodnotící prvky** ve zveřejněných textech. Hodnotící soudy, sebekritika, kritičnost vůči ostatním prvkům subkultury i vůči subjektům, jejichž aktivity fotbaloví chuligáni vnímají jako významně intervenující v rámci jejich subkultury, neustálé pokusy o srovnávání skupin fotbalových chuligánů, vytváření žebříčků a hierarchií a přísliby nebo závazky zvýšení kvality určují celkové **vyznění Football Factory jako platformy pro kultivaci**

chuligánské scény. S velkou mírou zjednodušení by se dalo říct, že Football Factory je prostředkem ke komunikaci o nedostatcích, respektive pozitivně hodnocených aktivitách jednotlivých chuligánů, skupin i subkultury jako celku a prostředkem k nastolování žádoucích trendů v rámci chuligánské scény.

Neustálá přítomnost hodnotícího prvku v textech fanzinu Football Factory nás přivedla k pracovní hypotéze, že v subkultuře fotbalových chuligánů je možné vystopovat **ideál**, vztahující se k řadě jednotlivých kategorií, a že je možné abstrahovat **schéma ideálního chuligánského zážitku** jako **nejvyššího cíle** chuligána, ale i řadu dalších ideálů ve vztahu k dílčím aspektům chuligánské scény i vlivných entit mimo ni. To vše samozřejmě zmiňujeme s vědomím, že existence subkultury fotbalových chuligánů nezaručuje uniformitu v preferencích a hodnotách jejich příslušníků a že na řadu jevů mají jednotliví chuligáni odlišný a často velmi rozporuplný pohled. Navzdory této diverzitě je možné vysledovat **trendy, hodnoty, tradice, pravidla** nebo **zvyky sdílené napříč chuligánskou scénou** a v tomto smyslu analyzovaná data podporují naši hypotézu o ideálu.

Vytvořili jsme proto kategorii **kultivační úsilí českých fotbalových chuligánů 7**, která je zastřešujícím pojmenováním výše nastíněných tendencí. Pro její ilustraci jsme v analyzovaném materiálu našli výstižný příklad, který je nenásilnou paralelou kategorie „střet“ a svým významem se jí blíží. Jde o kategorii ultra produkce 8, která ve sledovaném období, tedy během jediného roku, prodělala doslova revoluční vývoj a stala se téměř ústředním motivem analyzovaného fanzinu. Svým přímočarým vývojem během jednoho roku a prokazatelnou změnou v závěru zkoumaného období je příkladem proměnlivosti chuligánské scény a ovlivnitelnosti celkové podoby subkultury na základě snah jejích dílčích prvků a zejména na základě komunikace o těchto snahách v rámci celé subkultury.

Nápadným prvkem v rámci subkultury fotbalových chuligánů je tedy také **komunikativnost**. Tato kategorie úzce souvisí s jednou z vlastností střetu, jeho mírou organizovanosti, a spadá do ní nejen komunikace chuligánů o zážitcích a uskutečněných střetech na stránkách tištěných médií nebo na internetu, ale také jejich úsilí domluvit si se soupeřem a koaličními partnery střet předem, upřesňovat komunikaci (nejčastěji telefonicky) místo a čas střetu nebo domlouvat strategie vedoucí k uskutečnění střetu v případě nežádoucích intervenujících podmínek (přítomnost policie apod.). Také komunikativnost vedle řady dalších faktorů odkazuje k existenci **fungující subkultury**, kterou sami chuligáni označují jako „chuligánskou scénu“ nebo „fans scénu“.

Další z vysledovatelných kategorií v popisu zážitků fotbalových chuligánů je pojetí chuligánství jako **strategické hry**. Volba strategií je součástí příčinných podmínek střetu i strategií jednání a interakce při vypuknutí střetu, jde tedy opět o kategorii, která se prolíná více prvky paradigmatického modelu a vytváří pomyslnou zastřešující kategorii, která určuje trendy a tradice uvnitř subkultury fotbalových chuligánů. Charakter této důležité kategorie odkazuje k **hernímu principu** uvnitř subkultury. Ten je podle řady ukazatelů v české chuligánské subkultuře velmi pravděpodobně přítomný, nebo jsou přípravy k násilným střetům a samotné násilné projevy českými fotbalovými chuligány jako strategická hra alespoň interpretované.

S ohledem na výše nastíněné ústřední jevy se celou analýzou Football Factory prolíná hledání ideálu, ať už v podobě ideálního chuligánského dne jako komplexního prožitku člena subkultury, nebo v podobě dílčích ideálů vztahujících se k jednotlivým prvkům paradigmatického modelu nebo k jejich součástí. Nesoustředili jsme se ovšem jen na ideál. Chtěli jsme pochopit reálnou podobu subkultury fotbalových chuligánů v České republice, respektive to, jaká podoba chuligánské scény je realitou pro samotné chuligány. Vedle ideálu a ve srovnání s ním jsme se proto zaměřili i na to, jakých skutečných podob 9 nabývá interakce mezi fotbalovými chuligány, případně mezi nimi a prvky stojícími vně subkultury, a jak se tato skutečnost blíží vyjádřenému ideálu, nebo čím je mu naopak vzdálená. Součástí takového srovnání ideálu a skutečnosti je přirozeně sledování kritických

vyjádření k realitě, tedy analýza reflexe vztahu mezi ideálem a realitou. Šlo nám o postižení toho, s čím jsou čeští fotbaloví chuligáni nespokojeni, respektive spokojeni, co by rádi vylepšili nebo jaké požadavky na zlepšení situace vznášejí vůči ostatním příslušníkům subkultury, případně jaká doporučení adresují subjektům mimo chuligánskou scénu - médiím, policii nebo fotbalovým funkcionářům. Nemůžeme ovšem opomenout ani to, že analyzovaná data sice odkazují k existenci určitých sdílených hodnot, pravidel a významů v rámci subkultury, zároveň ale obsahují výrazné odchylky od těchto ideálů. Přestože se jedná často jen o výjimky z pravidla, jsou důkazem nejednotnosti scény, z níž vyplývá řada rozporů a konfliktních situací, o nichž se v rámci analýzy zmiňujeme.

Kultivační úsilí českých fotbalových chuligánů

V předchozí kapitole jsme zmínili kategorii kultivační úsilí českých fotbalových chuligánů. Ta je podle výsledků analýzy Football Factory jednou z nejvýraznějších tendencí patrných v komunikaci českých chuligánů prostřednictvím vlastního tištěného časopisu. Kritický náboj je zásadní součástí analyzovaného fanzinu a nevztahuje se jen na subjekty v rámci subkultury, ale i na prvky stojící vně chuligánské scény, které chuligáni zmiňují jako významné ve vztahu k jejich subkultuře. Považujeme proto za účelné uvést typologii toho, jakým směrem je kritika vznášena a co je předmětem této kritiky. V této kapitole usilujeme pouze o nastínění toho, jak významně je hodnotící prvek prostoupen chuligánskou scénou. Nebudeme proto jednotlivé hodnocené oblasti podrobně rozebírat, detailněji se věnujeme pouze boomu ultra produkce na konci sledovaného období a tomu, co této proměně chuligánské scény předcházelo.

Objekty kritiky fotbalových chuligánů

► **Sebekritika** – zde se objekt kritiky odvíjí od toho, s kým se kritizující subjekt momentálně identifikuje. Sebekritika tak může směřovat v nejužším smyslu k vlastní osobě, šířeji pak k členům vlastní chuligánské skupiny a v případě, že převáží kolektivní identita fotbalových chuligánů nad skupinovou příslušností, můžeme i kritiku vznášenou vůči členům ostatních chuligánských skupin nebo vůči subkultuře jako celku vnímat jako sebekritiku. Od ní je třeba odlišit

► **kritiku chuligánů jiných skupin nebo těchto skupin jako celku**, od níž se neodvíjí (sebe)kritika celé subkultury.

► **Kritika chuligánské scény v zahraničí** (jednotlivých národních subkultur) – významná je především ve vztahu k sebekritice, jako předmět srovnání s „našimi poměry“. 10

► **Kritika směřující vně chuligánské scény** – dotýká se subjektů se vztahem k subkultuře, tedy ostatních fanoušků, policie, médií, funkcionářů fotbalových klubů, úrovně fotbalu – mimo jiné tedy hráčů.

Oblasti, jichž se dotýká sebekritika chuligánů

► **Úsilí a nasazení - vlastní i ostatních** - v této kategorii je předmětem kritiky zejména úsilí realizovat střet se soupeřem z řad chuligánů, nasazení v případném střetu, ale také počet jedinců na výjezdech nebo na „akcích“, tedy početní zastoupení ve střetech. Kritika se vztahuje i k nenásilné paralele střetu - k ultra produkci a její kvalitě, nápaditosti, nebo k úsilí předvést alespoň nějakou ultra produkci. Hodnotí se tedy i atmosféra na stadionu během zápasu.

► **Ne/respektování pravidel** - ve sledovaném období jsme registrovali především kritiku vztahující se k užívání zbraní ve střetech a k dodržování domluvených podob střetu (např. střet dvou početně vyrovnaných skupin, tzv. férovka, oproti střetu bez udání počtu bojovníků, nedokopávání na zemi atd. - pravidlům v rámci subkultury se podrobně věnujeme dále). Předmětem kritiky je i nedodržování pravidel pro interakci se subjekty vně chuligánské scény, nejčastěji s policií - např. udávání, kooperace s policií apod.

► **Vztahy se subjekty vně chuligánské scény** - nejpatrnější je úsilí chuligánů komunikovat s funkcionáři fotbalového klubu, za jehož fanoušky se považují. Vztahy s fotbalovým klubem bývají náměty anketních otázek a v následující citaci je jejich význam patrný z toho, že vztahy k vedení klubu uvedli chuligáni mezi řadou oblastí, v nichž z jejich pohledu došlo v hodnoceném období ke zlepšení:

„Spokojenost tudíž nejvíce panuje ve výrazném vylepšení výjezdů. (...) Výrazně se vylepšilo choreo a ke konci již bylo na výborné úrovni. (...) Celkově šla úroveň Brna vzhůru po všech stránkách. Budoucnost se bude ubírat i nadále tímto směrem. (...) Zlepšila se i komunikace s vedením klubu, když přišel mezi fans do hospody u Švéda majitel klubu pan Sehnal a senátor a trenér v jedné osobě Karel Jarůšek.“ (FF 1/2004, ročník 7, číslo 24, únor 2004, str. 11, Jak viděli podzim 2003, 1. FC Brno, Hooligans Brno)

► **Komunikační kultura** - kritizována je nepatřičná (sebe)prezentace v subkulturních médiích, jako např. lhaní, zveličování podoby střetu nebo události. V některých případech se situace řeší diskusí, extrémní podobou „lhářů“ jsou tzv. „internetoví chuligáni“, kterými fotbaloví chuligáni otevřeně opovrhují.

„Kultivační mánie“ v subkultuře zasáhla i redakci analyzovaného časopisu Football Factory, která na řadě míst kriticky hodnotí obsah i formu časopisu. Naši domněnku, že úsilí o kultivaci, jehož příznakem je mimo jiné permanentní kritičnost v textech Football Factory, je základní charakteristikou české chuligánské scény, podporuje i fakt, že dvě ze šesti námi analyzovaných čísel časopisu byla publikována jako shrnutí a zhodnocení předchozích částí fotbalové sezóny s důrazem na dění v chuligánské subkultuře. Primárním zaměřením těchto dvou čísel (FF 3/2003 a FF 1/2004) bylo popsat důležité události uplynulého období a autoři textů shrnujících dění na scéně z perspektivy jednotlivých klubů vyjadřují především takové soudy, které mají explicitně hodnotící zaměření. Z analýzy (nejen) těchto vysoce kritických textů vyplývá, že **kvalita** je v rámci subkultury výrazně **vztahovou kategorií**. Nízká úroveň chuligánských skupin má vliv na to, jak fotbaloví

chuligáni vnímají kvalitu scény jako celku a svůj dojem z jednotlivých „akcí“. Jinými slovy, neexistuje-li v rámci subkultury kvalitní soupeř, nedochází ke kvalitním střetům, chuligánskou scénu není možné označit za kvalitní a ani „zážitky“ jednotlivých chuligánů nejsou hodnoceny pozitivně. Chuligánské skupiny jsou tak i v tomto ohledu vzájemně závislé. Z analýzy dat vyplývá, že chuligáni tuto závislost výrazně reflektují a pociťují zodpovědnost za vlastní kvalitu, která může přispět ke kvalitě subkultury jako celku. Tato reflexe bývá vyjádřena tím, že chuligáni otevřeně popisují své slabé stránky, omlouvají se za nevydařené střety nebo neúspěchy obecně a hodnotí i své perspektivy, ať už optimisticky, nebo spíše skepticky. Skupiny, které se považují v rámci subkultury za velmi kvalitní, si stěžují, na jaká omezení ve svém úsilí o kvalitní prezentaci narážejí, a volí přístup „s nadhledem schopného“.

V datech jsou ale významně zastoupeny i případy, kdy kvalita chuligánských aktivit není přímou podmínkou toho, aby chuligán den prožíval jako kvalitní, respektive naplněný. V následujícím příspěvku je přítomná jak choreografie, tak i násilí, obě aktivity se ovšem svojí kvalitou zdaleka nepřibližují tomu, co na základě analyzovaných dat můžeme považovat za chuligánský ideál. „Ultra produkce“ má podobu, kterou sami fotbaloví chuligáni nazývají „stupiditami a blbinkami“, a střet se neodehrává mezi dvěma (nebo více) skupinami chuligánů, ale jde o jakousi „strkanici“ (pojem si opět vypůjčujeme od chuligánů, viz např. citace níže) mezi fotbalovými chuligány, pořádkovou službou a policií. Přesto autoři textu hodnotí den explicitně jako kvalitní, kladně hodnoceny jsou „sranda, klid a pohoda“.

„Začínáme fandit a vyvádíme různé stupidity a blbinky. V úvodu druhé půle vhadujeme konfety a probíhá choreo se zelenými papíry, pak trhání a zase binec. Sektor se pomalu mění v chlívek a ochranka začíná prudit. Na hřiště letí i batoh jednoho od nás, ale hráči z lavičky mu ho ochotně vrací zpět. Pokračujeme v podpoře Baníčku a při jedné z menších tanečních krecí letí směrem k ochrance kelímek s pivem a mírná sprška zvlažuje tvář veledůležitého velitele, který nelení a bez čepice bos, běží žalovat přihlížejícím strážcům pořádku. Ti neváhají a připravují se na zásah proti nám a vybízejí okolo sedící diváky k odchodu ze sektoru. Po nasazení přileb a vytažení tonfiček si od klubu vypůjčujeme pár nestabilních sedaček na svou ochranu, což vede společně s mírnou strkanicí k zákroku.(...) Závěrem lze říci, že to byl zase kvalitní rodinný výlet plný randy, klidu a pohody. Končíme na základně a pak ve sladkých postýlkách.“ (FF 2/2003, ročník 6, číslo 20, červen 2003, str. 10, FC MUS Most – Viktoria Plzeň 0:0, 27.4.2003, Čáp + Kozel/Terror Squad Leitmeritz, MUS Most)

V souvislosti s „blbinkami a stupiditami“ je třeba alespoň okrajově zmínit chuligánské aktivity, které nespádají do ultra produkce v jejím ideálním pojetí, ale nemůžeme je označit ani jako násilné ve smyslu násilí vůči osobám, jehož typologii zmíníme níže. Přesto bývají tyto aktivity častým spouštěčem násilí, zejména proto, že vyvolávají reakci policie nebo pořádkové služby. Souhrnně je můžeme označit jako **výtržnosti** a za jejich časový a prostorový rámeček můžeme považovat nejčastěji fotbalový stadion v průběhu fotbalového utkání. Objevují se ale také mimo stadion, například během cesty na zápas.

„Na stadionu to bylo podobné a na hrací ploše postupně skončilo jízdní kolo, hořící pneumatika a desítky dalších věcí.“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 50, Anketa, Ostrava, ČNL)

Přímé hodnocení takového chování chuligány není v textech Football Factory časté. Nenašli jsme žádné kladné výroky v přímém vztahu k aktivitám, které je možné označit jako výtržnosti nebo jejichž důsledkem je poškození majetku, ale nejsou násilím vůči osobám. Mezi anketními odpověďmi jsme objevili několik reakcí, které takto definované jednání odmítají:

„Dále není co hodnotit, vykrást benzínku nebo něco rozbít cestou nepovažuji za chuligánskou akci. To můžu hlasovat pro Frantu z hospody, který se třikrát porval ve výčepu.“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 48, Ankety, Komentáře, Berserk, Bohemians Praha)

„Hajlování, vytahování šulinků a demolice nepreferuji.“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 47, Ankety, Komentáře, Kyby, Baník Ostrava)

Ultra produkce v roce 2003 jako příklad kultivačního úsilí a jeho výsledků v rámci subkultury českých fotbalových chuligánů

Ultra produkce, tedy soubor nenásilných (respektive ne programově násilných) aktivit radikálních českých fotbalových fanoušků 11 spjatých úzce s fotbalovým utkáním, je oblastí, v níž bylo ve sledovaném období kultivační úsilí v rámci subkultury českých fotbalových chuligánů nejvíce patrné. Význam ultra produkce není pro všechny chuligány stejný, z hlediska kategorizace ji ale můžeme umístit na úroveň násilného střetu jako jeho **nenásilnou paralelu**. Pro mnoho českých chuligánů je vydařená ultra produkce kvalitativně na stejné úrovni jako dobrý střet, pro některé se „úspěšný den“ neobejde bez symbiózy těchto dvou aktivit, ale jsou i takoví, pro které je střet „slabou náplastí“ za neuskutečněnou ultra produkci (tento vztah funguje i obráceně - role substituce přísluší i ultra produkci v případě, že nedojde k uspokojivému střetu). Pro řadu chuligánů je ultra produkce alespoň na počátku sledovaného období vedlejší aktivitou, ale dokáže dát dni strávenému na fotbale smysl. Ultra produkce je, bez ohledu na svoji pozici v životě konkrétních chuligánů, v rámci subkultury výrazně sledována a komunikována, je předmětem aktivního hodnocení, pochval nebo výzev ke zlepšení situace. Je jednou ze zásadních součástí chuligánského diskurzu a v průběhu sledovaného období natolik posiluje svoji pozici, že v posledním čísle šestého ročníku už někteří přispěvatelé ve svých textech odlišují část věnovanou násilnému střetu a tu, v níž se píše o ultra produkci. 12 Je možné konstatovat, že během jednoho roku došlo k výraznému posunu v tom, jak čeští chuligáni hodnotí úroveň ultra produkce na českých stadionech. Příkré odsudky na počátku roku 2003, které ultra produkci v České republice hodnotily až na výjimky jako naprosto nedostatečnou a výrazně

zaostávající za podobným typem aktivit v zahraničí, vystřídala v závěru sledovaného období téměř euforie nad proměnou české ultra produkce.

Nadšení z tohoto posunu je ve Football Factory patrné nejen z explicitních pozitivně kritických textů přispěvatelů, ale také z toho, jaký prostor je ultra produkci věnován. Data neanalyzujeme kvantitativně, přesto je možné na základě pouhého odhadu říct, že ve srovnání s prvními čísly šestého ročníku Football Factory je v posledním čísle tohoto ročníku a v prvním čísle ročníku sedmého věnováno mnohem více prostoru ultra produkci na úkor násilných střetů mezi fotbalovými chuligány. Ve prospěch ultra produkce jsou zaměřeny také jednotlivé rubriky, například ankety. Rozšíření počtu barevných stran s fotografiemi z českých stadionů uvnitř časopisu na dvojnásobek v posledních z námi sledovaných číslech je pak definitivním výsledkem (výsledkem na stránkách Football Factory, který kopíruje boom ultra produkce na českých stadionech) kultivačního úsilí zaměřeného na ultra produkci. Proměna scény v oblasti ultra produkce je chuligány reflektována jako náhlá až neuvěřitelná, ale zároveň jako velmi rychle přijímaná za samozřejmou. Následující citaci vnímáme jako jistou „denaturalizaci“ tohoto stavu – tedy jako upozornění, že kvalita v oblasti ultra produkce na českých stadionech rozhodně není přirozeným a odvěkým stavem.

„Co napsat o podzimu na české scéně? Jedno je jisté, když jsem se podíval na fotky z posledního FF a srovnal je s fotkami z loňské sezóny, nemohl jsem uvěřit, že je to tak velký rozdíl. Na podzim se povedlo spoustu krásných ultra akcí, ale protože každý něco předvádí, bereme to téměř jako samozřejmost. Ovšem kdybych viděl podzimní FF před rokem, myslel bych si, že fotky jsou snad z úplně jiné země.“ (FF 1/2004, ročník 7, číslo 24, únor 2004, str. 40, Zhodnocení scény, Vraník, Olomouc)

To, zda ve sledovaném období skutečně došlo k „boomu“ ultra produkce na českých stadionech a jak se tento trend vyvíjel v dalších letech, by zřejmě mohli potvrdit především pravidelní návštěvníci fotbalových utkání. Z analýzy fanzinu českých fotbalových chuligánů je ale patrné, že pro ně byl rok 2003 skutečně rokem vzestupu úrovně choreografií a že ultra produkce posílila svoji pozici v rámci subkultury. Nadšení z předchozích citací nejlépe vynikne ve srovnání s texty z počátku roku 2003, které zdaleka nejsou tak oslavné (uvádíme citace z anket o nejlepší ultras a hooligans kluby na české scéně v prvním čísle Football Factory v roce 2003). Právě **komunikace o neúspěších** v této oblasti ale mohla mít podle našeho názoru spolu **spozitivním příkladem** několika „vůdčích“ skupin a **soutěživostí v rámci subkultury** zásadní vliv na zlepšení kvality ultra produkce v České republice.

„Ultras: Zde je volba jednodušší, i když vítězové jsou tzv. jednoocí mezi slepými.“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 47 Komentáře, BDzL – O, Sparta Praha)

„Ultras: 3. Sparta - občas parádní akce a pak zase nic u nás na třetí místo stačí. (...) Bohužel nemohu zařadit Bohemku, nemáme ohně a rachejtle nepůsobí tak efektně. Chybí také chorály a nápady k

přípravě něčeho jiného. Věřím, že příště budu moci umístit více mužstev, pouhé čtyři jsou pro celou republiku žalostným vysvědčením. Vzpamatujte se, ať je na co se dívat.“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 48, Berserk, Bohemians Praha)

Patrná je vůdčí role jediného klubu, Baníku Ostrava, který vystupuje v rámci ultra scény jako podnětný prvek, vychovatel a učitel ostatních chuligánů. Jeho pedagogické působení se přitom neomezuje jen na subkulturu chuligánů. Ve shrnutí podzimní sezóny 2003 ostravský fanoušek popisuje vliv „dlouhodobé výchovy“ ze strany aktivních fans na chování „svátečních fanoušků“:

„Podzimní sezóna přinesla fanouškům Baníku opravdový průlom. Dobré výsledky mužstva zapůsobily nad očekávání, takže začaly jezdit neuvěřitelné počty chacharů na výjezdy a vstupenky na domácí zápasy se staly větší vzácností než ´hajzlpapír´ za komunistů. Zatímco počty baníkovců byly z 99% způsobeny výkony hráčů, zcela jiné důvody vidím u prezentace fans Baníku. Zde se projevila spíše ´dlouhodobá výchova´ a tak trochu jiná mentalita ostravského publika. V současnosti totiž i davy ´svátečních fanoušků´ proudících na Bazaly (a částečně i na výjezdy) zpívají chorály a aktivně spolupracují při ´ultrasování´.“ (FF 1/2004, ročník 7, číslo 24, únor 2004, str. 10, Jak viděli podzim 2003, Baník Ostrava, Kyby)

O podobném vlivu na „normální fans“ píše i členové jiných klubů. Příklad Hooligans Brno 13 vypovídá o šíření choreografické „nákazy“ 14 vně chuligánské subkultury a s určitou mírou nadsázky také o jisté „**kultivaci**“ **běžných fanoušků** k obrazu fotbalových chuligánů. Pokud jde o případnou **hierarchickou pozici hool´s (hooligans) a ultra** v subkultuře, je těžké určit jeden model, který by byl dominantní. Někteří fotbaloví chuligáni inklinují více k násilí, ale do ultra produkce se postupně (často pod vlivem trendu) zapojují, pro jiné je nápadné fandění v kotli stejně důležité jako násilný střet. Obecně lze říct, že **dominantním ideálem chuligána je skloubit ultra produkci i násilný střet**. Ideální je pak takový den, kdy se povede choreografie v hledišti během zápasu (nejlépe na obou stranách), utkání má pokud možno vysokou návštěvnost a nechybí ani násilná interakce mezi skupinami chuligánů. Také z hlediska hodnocení kvality jsou výše ceněny ty kluby, které jsou úspěšné v obou oblastech. Nástup ultra produkce jako tématu má na stránkách Football Factory **dynamickou charakteristiku**. Posiluje se pozice ultra produkce, je stále rozšířenější mezi chuligánskými kluby, možnosti jejího „růstu“ zůstávají otevřené a chuligáni vidí budoucnost optimisticky. V poslední námi zachycené fázi boomu aktivit ultras se produkty spojené s choreografií stávají předmětem obchodu. Ačkoli na základě níže uvedeného inzerátu nemůžeme tvrdit, že zmíněné fotografie a koláže mají být prodávány, podstatné je, že jsou předmětem reklamy a jsou označovány jako „hity“. Z toho usuzujeme, že ultra produkce, s jejímiž výsledky (např. v podobě fotografií) je nakládáno jako s **žádoucím zbožím**, dospěla do určitého stupně **popularity**, který můžeme označit jako vysoký.

„Nabízíme kvalitní fota a koláže českých i zahraničních fans od roku 1997 do současnosti. Podrobný seznam zašleme mailem. Z letošní sezóny nabízíme všech šestnáct zápasů Baníku, včetně největších hitů jako Brno -FCB, FCB - Olomouc, Sparta - FCB nebo FCB - Opava. (FF 5/2003, ročník 6, číslo 23,

prosinec 2003, str. 22)

Vztah mezi hool's a ultra

Ultra produkce a „hool's stránka“, tedy násilné střety, jsou dvěma typy aktivit, které fotbaloví chuligáni ve svých textech ve Football Factory **systematicky oddělují**. Často jsou stavěny vedle sebe jako **dvě části celku**, především pokud jde o srovnání kvality. V takovém případě autoři textů podle aktuální situace ve svém klubu nebo na celé scéně zmiňují, ve které oblasti jsou úspěšnější, neobvyklé proto není hodnocení vlastní kvality na základě srovnání těchto dvou aktivit. Ultra a hool's aktivity se ale v textech objevují i ve výrazně **napjatějším vztahu**. Neúspěch v jedné z oblastí bývá považován za důsledek důrazu, který skupina nebo celá scéna klade na druhý typ prezentace. Na počátku analyzovaného období je za opomíjenou oblast v českém prostředí považována jednoznačně ultra produkce. S tím, jak roste její význam v rámci subkultury, se ale stále více objevují hlasy, podle nichž chuligánské (tedy násilné) aktivity tímto posunem důrazu trpí. I z textů, které takovou vzájemnou závislost nevyjadřují explicitně, zaznívá určitá nespokojenost s nevyrovnanou pozicí obou typů aktivit. Přesto z nich není patrné, že by kvalitativní posun v ultra produkci autoři textů neoceňovali.

Na význam vztahu mezi kategoriemi „ultra produkce“ a „chuligánské aktivity“ v rámci subkultury může ukazovat i anketní otázka v jednom z analyzovaných čísel: „Jaký je tvůj vztah k ultra produkci na zápasech svého týmu? Někde jsou fans posměšně nazýváni 'mávači balónků', jinde se do přípravy zapojují i chuligáni. Jak to vidíš ty, účastníš se příprav?“ Na základě odpovědí je možné rozdělit vztah chuligánů k ultra produkci do několika kategorií. Jednou z nich **je ultra produkce jako substitute** nedostatečné aktivity v jiných oblastech (např. návštěvnost nebo realizace násilných střetů). Ultra produkce je v této kategorii šancí alespoň nějak se projevit, prezentovat, dát o sobě vědět. Kladný vztah k ultra produkci může mít i velmi jednoduchý důvod – chuligána baví, líbí se mu, poskytuje mu **uspokojení**. Svoji roli v další kategorii hraje pozice fotbalu v životě chuligána – ultra produkce je způsobem, jak podpořit fotbalový klub a hráče při zápase, jak vyjádřit **loajalitu klubu**. Chuligán se do ultra produkce zapojuje také ze **strategických důvodů**, ať už ji vnímá jako šanci získat na stranu chuligánů nové příznivce, nebo je jeho záměrem splynout s davem a neupoutat tak nežádoucí pozornost. Nápadné je, že v celém sledovaném období se nevyskytla data, která by obsahovala odmítavé, hanlivé nebo pohrdavé zmínky o ultra produkci ze strany chuligánů. Jistou tradici takové postoje v rámci subkultury ale zřejmě mají, s ohledem na znění výše zmíněné anketní otázky i na odkazy k minulosti v anketních odpovědích. I z toho bychom mohli usuzovat na výraznou proměnu pozice ultra produkce v rámci subkultury českých fotbalových chuligánů.

Rychlá proměna významu ultra produkce na chuligánské scéně a její ovládnutí subkulturního komunikačního prostoru v posledních měsících sledovaného období pro nás představuje především určitý model, podle kterého se může subkultura vyvíjet. Z tohoto hlediska je ultra produkce významnou kategorií ilustrující tendence a trendy na chuligánské scéně a zejména popisující její flexibilitu a ovlivnitelnost, a to především zevnitř, na základě subkulturní komunikace a soutěživosti mezi skupinami, kterou tato komunikace podporuje¹⁵.

Typy interakce mezi skupinami fotbalových chuligánů - zasazení střetu do kontextu možných interakcí v rámci subkultury

Násilný střet, který je centrální kategorií naší analýzy, přirozeně není jedinou možnou interakcí mezi jednotlivci nebo skupinami tvořícími subkulturu českých fotbalových chuligánů. Typy této interakce můžeme posuzovat v rámci obecnějšího rozdělení vztahů mezi chuligány na přátelské na jedné straně a soupeřivé, respektive nepřátelské na straně druhé. Při bližším pohledu je poněkud překvapivé (z hlediska obecných konotací spojených s pojmy rivalita nebo nepřátelství) patrné, že ani v soupeřivém vztahu mezi skupinami chuligánů nejsou výjimečné takové typy interakce, které bychom běžně označili za přátelské.

Nejnápadnější podobou **přátelské interakce** mezi skupinami spřátelených chuligánů jsou **koalice**. Koaliční partneři se mohou společně účastnit střetů se soupeřem, a také mohou společně navštěvovat fotbalové utkání týmu, jehož příznivcem je jeden z členů koalice – běžné jsou proto i společné ultra produkce několika chuligánských skupin. Tvoření koalic v české chuligánské subkultuře není odvozeno od lokálně patriotických tendencí, je běžné, že koalice jsou tvořeny se zahraničními kluby, a naopak jednotlivé skupiny chuligánů v rámci jednoho regionu či města (to se týká zejména Prahy) jsou rivalové. Odmítnutí lokálního patriotismu je chuligány také často explicitně komunikováno. Zaznamenali jsme ale i výpovědi, které za ideál považují samostatné působení jednotlivých klubů a volají po **patriotismu** chuligánů. Přestože takové projevy jsou, pokud jde o kvantitu, spíše výjimečné, považujeme je za významný hlas v rámci subkultury, který se vyjadřuje kriticky k běžně nezpochybňovaným tendencím a který proto není možné ignorovat. Dominantním typem interakce mezi **znepřátelenými nebo soupeřícími chuligány** je násilný střet, respektive jeho konkrétní podoby, ať už jde o střet domluvený, nebo spontánní, svázaný přijatými pravidly, nebo bez pravidel, uskutečněný na stadionu, nebo mimo něj, v den fotbalového utkání, nebo bez vztahu k fotbalu. Z možných interakcí vyjadřujících nepřátelství vůči soupeři je ve Football Factory přítomné i násilí verbální, tedy nejrůznější slovní útoky a urážky soupeře, a také **symbolické násilí**, kdy je před soupeřem symbolickým způsobem demonstrována nadřazenost. Nejčastější podobou takového symbolického pokoření soupeře bývá pálení jeho vlajek během fotbalového utkání. Běžná je ale i **vstřícná až přátelská interakce** mezi chuligány, kteří ve střetu stojí proti sobě jako nepřátelé, respektive soupeři. Pokud bychom očekávali nesmiřitelnost mezi rivaly v chuligánské subkultuře, mohlo by toto přátelské jednání být poněkud překvapivé. Z podrobné analýzy chuligánských textů ale vyplývá, že chuligáni dokáží oddělit a často také oddělují okamžik boje od doby před ním a po něm. Z hlediska plánování střetu bývá vstřícné a komunikativní jednání jedinou možností, jak střet realizovat, proto je kooperace mezi soupeřícími stranami s cílem uskutečnit střet v subkultuře běžným jevem. Soupeři jsou nejčastěji v telefonickém spojení a o realizaci střetu usilují i opakovaně, dokud nejsou úspěšní nebo dokud se vidiny střetu nevzdají. Komunikace mezi soupeřícími stranami je základním předpokladem fungování subkultury, proto je i z textů, které vyznívají vůči soupeři velmi nepřátelsky (např. kritizují, že porušil pravidla, ironizují jeho pozici a zpochybňují jeho tvrzení), patrná snaha neuzavřít možnosti komunikace. Součástí takových textů bývá běžně poděkování soupeři a vyjádření naděje, že střet nebyl posledním. Zmiňujeme-li vstřícnou interakci mezi soupeřícími chuligány, je třeba zdůraznit, že komunikace s cílem uskutečnit střet není její jedinou podobou, respektive že toto úsilí o domluvu násilného setkání může být příčinou dalších interakcí, které bychom těžko mohli označit za nepřátelské. Z takových situací je patrné, že střet má svůj vymezený čas konání a s jeho koncem může dočasně skončit i nesmiřitelnost mezi soupeři,

zejména je-li to strategicky výhodné kvůli domluvě dalšího střetu.

„Přesto bojují obě strany více než dobře a s chutí, není poznat, že soupeří dorost, a ne zkušení bijci. Zhruba po dvou minutách je rozhodnuto o vítězství mladých Jihočechů. Poté společně obě zneprátelené strany vypijí pár piv, předběžně se domlouvá střet beze zbraní v den vzájemného zápasu a hosté míří k domovu.“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 13, České Budějovice – Bohemians Praha 3:3, 16.2.2003, z pohledu bohemáka)

Obecně bývá vstřícné, komunikativní a „férové“ jednání se soupeřem hodnoceno v textech kladně a případy, kdy se po úspěšné bitce soupeři rozejdou jako přátelé, bývají předkládány zbytku subkultury jako ideál a příklad k následování. Jednu takovou ideální podobu interakce ocitujeme níže v kapitole o pravidlech, protože se přímo vztahuje k násilnému střetu a je ukázkou uspokojení obou bojujících stran z dodržení pravidel a „férového“ jednání soupeře. V příkrém rozporu s tímto ideálem jsou velmi výjimečné texty, které jako příčinu uskutečnění střetu explicitně jmenují **nenávisť**.

Jednou z velmi podstatných podob interakce mezi chuligány je vedle „**kooperativní komunikace**“ s cílem uskutečnit střet i **komunikace** o střetech a podobě subkultury obecně na stránkách subkulturních časopisů a na internetových fórech, tedy **v subkulturních médiích**. Bez tohoto typu komunikace by nebyla naše analýza možná, zároveň se domníváme, že subkulturní média hrají velmi důležitou roli ve vývoji subkultury a jejích proměnách. Kromě prostoru, v němž si chuligáni předávají subjektivní významy přikládání jednotlivým subkulturním aspektům a v němž vyjednávají společně sdílené významy, hodnoty a ideály, komunikují o tendencích na scéně a přispívají tak k její kultivaci, jsou subkulturní média samotnými chuligány vnímána i jako prostor pro ty, kteří místo skutečné aktivity zneužívají komunikačních možností k pomluvám nebo zveličování vlastních (neexistujících) zásluh. Nebudeme se zabývat běžnými neshodami, které jsou nutnou součástí každé komunikace a které si chuligáni vyjasňují nejrůznějšími opravami a ohlasy, ve Football Factory konkrétně v pravidelné rubrice „Ohlasy, upřesnění“. Fenomémem zásadního významu jsou tak zvaní „**internetoví chuligáni**“ nebo „počítačové chuligáni“, které chuligáni považují za jedince stojící mimo scénu nebo za málo aktivní a neúspěšné chuligány, kteří si svoji nedostatečnost v rámci subkultury kompenzují fantaziemi publikovanými na internetu. Často je jim přisuzována role spouštěčů nekonečných debat a hádek mezi zneprátelenými skupinami a chuligáni se před nimi vzájemně varují.

Podstatnou skupinu projevů fotbalových chuligánů vůči soupeři můžeme označit souhrnně jako **projevy úcty a sportovní chování**. Řada těchto projevů souvisí s respektováním pravidel a spolu s ním odkazuje svou ritualizovanou podobou ke sportovnímu charakteru chuligánských střetů. Do kategorie **sportovního chování jako ideálu** můžeme zařadit obecně respektování pravidel a dohod, o němž se ještě zmíníme, ale také řadu aktivit, jimiž chuligáni prokazují, že jim jde primárně o střet, nikoli o sebeobohacení nebo ponižování soupeře, a že mají určité zásady.

„Ještě jeden od nás vlezl do hospody, která byla plná chacharů (prý mysleli, že tam budeme my) a dostává nakopáno a tratí šálu. Při útěku ztratil mobil, ale ten chachaři sportovně vrátili. Díky!“ (FF 5/2003, ročník 6, číslo 23, prosinec 2003, str. 44, České Budějovice – Baník Ostrava 1:1, 29.11.2003, Dynamo Budweis, ČB)

„Stojí za zmínku, že během zápasu nejsou slyšet žádné urážky, ba naopak, vydařeným akcím domácích i tleskáme.“ (FF 5/2003, ročník 6, číslo 23, prosinec 2003, str. 26, Baník Ostrava – Sigma Olomouc 3:1, 1.11.2003, Z olomouckého pohledu, Pan Ticháček/NSC, Olomouc)

Zásada neurážet nebo neponižovat soupeře má významné postavení vzhledem k nutnosti kooperace mezi chuligány s cílem uskutečnit střet. Její porušení totiž může vést až k tomu, že jedna strana střet odmítne. Mezi zásadami zaujímá dominantní postavení také ta, podle níž se chuligáni nespojí proti nepříteli s nepřítelem. Takové jednání by bylo vnímáno jako ztráta cti a spekulace o něm jsou jednoznačně odmítány. Čest může chuligán v očích ostatních ztratit také porušením dohody nebo pravidel, zbabělým chováním nebo udáváním policii. Obecně jde tedy o jednání, které **porušuje vnitřní standardy** chuligánské scény – to, že je sankcionováno ztrátou cti, můžeme považovat za důkaz, že tyto standardy mohou mít v subkultuře silné postavení. **Projevy úcty** (v našem případě především formou pochvaly na stránkách Football Factory) soupeři mohou mít několik důvodů. Mezi zásadní patří kvalita soupeře, jeho bojové nasazení a aktivita (pozitivně je aktivita hodnocena zejména v případech, kdy soupeř nemá velkou šanci uspět, a přesto nastoupí) a vysoký počet bojovníků. Někdy je pozitivně oceňována i pouhá existence soupeře, jehož si chuligáni váží, dokonce navzdory jistým výhradám vůči jeho chování. Důležitou skupinou jsou i **ritualizované projevy úcty** spojené s průběhem střetu – v ideálním případě si soupeři vyjadřují úctu a díky za střet potleskem.

Míra násilí obsažená ve střetu a její reflexe v textech Football Faktory

Na základě prvních analytických kroků jsme formulovali pracovní hypotézu, že **chuligáni o svém jednání nepíší explicitně jako o násilí**, respektive že své aktivity nepojmenovávají výrazy, které běžně s násilím spojujeme. Data tuto naši hypotézu podpořila. Texty ve Football Factory neobsahují detailní líčení střetů, jejichž průběhu je věnováno nápadně méně prostoru než popisu příprav na tyto střety. Z textů není patrná tendence k brutálním zákrokům při střetech, dominantním trendem je naopak úsilí domluvit střet předem a určit jeho pravidla, která míru možného násilí omezují. Porušení těchto pravidel nebo užití takové formy násilí, kterou chuligáni hodnotí jako extrémní nebo neobvyklou, bývá hodnoceno převážně negativně, často je přímo odsuzováno. Explicitně je násilí pojmenováno výjimečně a právě v takových případech, kdy je jeho přípustná nebo žádoucí míra překročena. Ani ideální podobu střetu chuligáni neodvozují od konkrétního stupně násilí a jeho důsledků (kvalita střetu například není hodnocena podle počtu nebo stupně zranění aktérů),

soustřeďují se spíše na ochotu zorganizovat střet, nasazení v boji, odvahu, odhodlanost, hodnotí počty bojovníků, respektování dohodnutých pravidel a „férovost“ obecně. Ideál je tedy s mírou násilí spojen převážně jen v negativním vymezení – dozvídáme se, co není ideálem (např. užití zbraní, porušení dohodnutých pravidel atd.). Za ideál je považována spíše silná vůle zúčastnit se střetu a maximální nasazení v jeho průběhu v opozici k maximální možné míře brutality, která je spíše odsuzována.

Jazykové prostředky volené fotbalovými chuligány k popisu „akcí“ také nenaznačují, že by se autoři textů vyžívali v líčení brutalit. Násilné střety bývají často označovány spíše metaforicky, pojmy, které k násilí přímo neodkazují. Nejtypičtějším označením násilné interakce mezi chuligány je sice „střet“ (pojem, se kterým pracujeme) nebo „bitka“, tyto pojmy jsou ale častým užíváním a kontextem, v němž se vyskytují, spíše zbaveny svých násilných konotací ve smyslu násilí namířeného proti nepříteli s cílem ublížit mu. Častým označením střetu je „třetí poločas“ 16 (odkazuje k sepětí chuligánských aktivit s fotbalem, s jeho dvěma poločasy) nebo „piknik“ 17 (homonymum slova, které zároveň označuje „normálního fanouška“).

Jsou-li v textech zmínky o důsledcích násilí, tedy o zraněních aktérů střetu, jejich popis je nejčastěji věcný (zmínka o počtu zraněných na obou stranách jako součást výsledku střetu) a odtažitý (např. konstatování, že jeden z bojovníků skončil v nemocnici). Líčení násilných střetů v textech ve Football Factory nepůsobí šokujícím dojmem, nejde o přehlídku brutalit. Mnohem spíše mohou texty čtenářům a čtenářkám připomínat zoufalé úsilí o uskutečnění určité podoby násilné interakce, která je cílem, touhou a smyslem snažení fotbalových chuligánů, ale k níž často vlivem nejružnějších faktorů působících uvnitř i vně subkultury vůbec nedojde.

Pravidla - ideální podoba střetu

Zmínili jsme, že dominantním trendem v rámci subkultury českých fotbalových chuligánů je předběžná domluva o pravidlech, která budou určitým způsobem omezovat možnou podobu střetu. Takové konstatování je samozřejmě poněkud zjednodušující a uvidíme, že silnou pozici mají v subkultuře i tendence střet neorganizovat, protože se tento postup neosvědčil, příliš často nevedl k realizaci násilné interakce. To ovšem neznamená, že nedomluvené střety musí vykazovat nižší míru dodržování pravidel, z textů Football Factory je patrné, že i ve spontánních bitkách mohou chuligáni určitá pravidla respektovat. Pozice pravidel v subkultuře není vázána jen na předchozí domluvu. Je tak silná, že se počítá s obecnou platností některých pravidel a vyžaduje se jejich automatické dodržování.

V této podkapitole se soustředíme na to, jaká pravidla mohou usměrňovat střet mezi chuligány a jaká je pozice těchto pravidel v rámci subkultury. Z hlediska kategorie střet se tedy budeme věnovat jeho vlastnosti „svázanost pravidly“, jejíž dimenze můžeme sledovat na škále „přesně určená pravidla – bez pravidel“. Z tohoto pohledu lze vysledovat určitý ideál, podle kterého jsou pravidla přesně určena a po domluvě dodržena. Z hlediska komunikace mezi fotbalovými chuligány je ale zajímavější diskuse o případech, kdy je tento ideál porušován.

►Zbraně

Užití zbraní ve střetu s protivníkem z řad chuligánů je mezi českými chuligány jednoznačně považováno za nežádoucí, což ovšem neznamená, že zbraně v boji užívány nejsou. Z většiny textů ale zaznívá jejich odmítnutí a „**beze zbraní**“ bývá jedním ze standardních požadavků na podobu domlouvaného střetu. Obecně jsou zbraně považovány za záležitost minulosti a za prvek, který je neslučitelný se současnými trendy v subkultuře. Dodržení, nebo naopak porušení pravidla o neužívání zbraní bývá ve Football Factory často zmiňováno, ať už jde o ocenění toho, že bitka byla beze zbraní, nebo o stížnost na užití zbraní soupeřem. Častým jevem na stránkách analyzovaného časopisu je zdůrazňování toho, že soupeř užil vel**inestandardní zbraň**. Taková zmínka bývá buď explicitní, nebo je překvapení pisatele naznačeno vykřičníkem, případně jde o kombinaci obou způsobů.

„Začínáme podporovat Baníček, ale asi po deseti minutách se k našemu sektoru řítí asi dvacetičlenná, po zuby ozbrojená skupina letenských! Tím po zuby myslím opravdu po zuby, protože dvoumetrové latě a stromy se jen tak nevidí.“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 17, Sparta Praha „B“ – MUS Most 0:0, 1.3.2003, z pohledu Mostečáka – Horda leváků, MUS Most)

„Chvilí před začátkem kolem nás prochází asi deset Žižkováků v bombrech, Umbru apod., hned útočíme, ale než stačíme cokoliv udělat, vytahují na nás lahváče (!) a také brzy přicházejí benga.“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 15, FC Zlín – Viktoria Žižkov 0:2, 23.2.2003, z pohledu Zlíňáka, Rumíček/The Treatment Zlín)

Navzdory explicitním prohlášením napříč subkulturou o nutnosti zastavit užívání zbraní data naznačují, že k ideálu situace zatím nedospěla. Je možné vysledovat **několik typů příčin užití zbraní** při střetu se soupeřem z řad fotbalových chuligánů. Kromě případů, kdy chuligáni přijdou na místo střetu ozbrojeni z vlastní vůle a bez domluvy se soupeřem (jde tedy o součást zvolené strategie), bývá užití zbraní i výsledkem domluvy mezi skupinami, respektive reakcí na výzvu soupeře k užití zbraní. K reaktivnímu užití zbraní patří i případy, kdy jsou chuligáni překvapeni nečekaným útokem nebo se pokoušejí využít zbraní ke zmírnění převahy soupeře. Běžné je i to, že původně neozbrojení chuligáni užijí zbraně v reakci na ozbrojeného soupeře. O rozšířenosti pravidla „beze zbraní“ svědčí i to, že chuligáni v rámci vlastní skupiny dohlížejí na jeho dodržování a že porušení pravidla je **důvodem k omluvě**. Hypotézu o silné pozici pravidla podporují i emocionálně podbarvené sebeobrané texty chuligánů, kteří zbraně údajně užili jen v reakci na soupeřovu ozbrojenost.

„Za použití zbraní ze strany některých Pražáků se vzápětí dostalo Klatovákům telefonické omluvy.“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 53, Pavel – Viktoria Plzeň & Senco Doubravka)

„Dovětek: Opět se na Internetu objevily věty o tom, že hosté chtěli střet bez zbraní a my zbraně chtěli. Proto jste si přivezli tyče a sekerky, jo? Těch pět 'berserků', co tu byli s juniory, ví nejlépe, jak to bylo. My jsme zbraně nechtěli, nikdy! Tahle pohádka je v posledních zápasech s vámi stále stejná a z vaší strany prolhaná a velmi trapná. Zazvonil zvonec a pohádky je konec.“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 12, České Budějovice – Bohemians Praha 3:3, 16.2.2003, z pohledu Budějovičáka)

Pozice pravidla o neužívání zbraní je v subkultuře tak silná, že jeho porušení rozpoutává debaty v subkulturních médiích a má výrazný vliv na hodnocení výsledku střetu. **Užití zbraní** tak může na jedné straně sloužit jako **výmluva poražených**, kteří bojovali beze zbraní, a v souvislosti s tím také **snižuje zásluhy vítězů**, kteří mohli uspět i neozbrojení. Výše zmíněné tendence českých chuligánů dodržovat pravidlo o neužívání zbraní ve střetu se vztahují pouze na takovou podobu interakce, kdy soupeřícími stranami jsou dvě nebo více skupin fotbalových chuligánů. Předchozí závěry není možné aplikovat na střety, do nichž vstupuje policie nebo bezpečnostní služba. V analyzovaném materiálu jsme nenašli data, která by podporovala závěr, že chuligáni považují užití zbraní za nepřipustné nebo za prohřešek proti pravidlům i v případě, že jde o interakci s těmito subjekty. Situace, kdy je proti policii nebo bezpečnostní službě užito zbraní, jsou pouze konstatovány, texty neobsahují kritické poznámky k užití zbraní ani výzvy, aby se takové jednání již neopakovalo. Z toho je patrné, že střety mezi chuligány a policií nebo bezpečnostní službou mají v subkultuře jiný status než ty mezi skupinami fotbalových chuligánů a pravidla platná v rámci subkultury se na ně nevztahují.

►Počty bojovníků, stupeň násilí a pravidla ukončení střetu

Počet osob účastnících se střetu mezi chuligány patří mezi pravidla, která se mění na základě domluvy. Fotbaloví chuligáni předem vyjednávají tak zvané „férovky“, v nichž soupeři přesně určený počet lidí, shodný na obou stranách. Nelze ale říct, že by šlo o pravidlo typu „beze zbraní“, jehož dodržování je téměř samozřejmě předpokládáno. Podoba střetu, pokud jde o počty, je výrazně závislá na předchozí domluvě. Střet s neurčeným počtem bojovníků nezaujímá nižší postavení než domluvená „férovka“, i když z textů je patrné určité upřednostňování této podoby střetu, která zaručuje, že nepůjde o výrazně nevyrovnanou bitku („lynč“ je mezi chuligány častým označením nevyrovnaného střetu). Přestože není obecným předpokladem, že se soupeř postaví jen v takovém počtu, aby neměl výraznou převahu, bývá dobrovolné přijetí střetu se shodným počtem bojovníků hodnoceno jako „férové jednání“ a je příčinou vděku ze strany slabšího soupeře. „Lynč“ soupeře, který je ve výrazném oslabení, bývá důsledkem toho, že dotyčný porušil některé z obecných pravidel, například pravidlo o neužívání zbraní. Nepřiměřená míra násilí je pak jeho aktéry vysvětlována tak, že dotyčný „doplatil na své jednání“.

Zmínili jsme, že ideál vztahující se k míře násilí obsaženého ve střetu nebývá chuligány explicitně vyjadřován a je možné ho vysledovat spíše z negativního vymezení – tedy z informací o tom, co ideálem není. Jedním z obecně sdílených (a podobně jako v případě zbraní ne vždy dodržovaných) pravidel je „**nedokopávání**“ nebo „**nedobíjení**“, které se vztahuje především k přípustné formě ukončení střetu a úzce souvisí s výše zmíněným pojmem „lynč“. Ideálem v rámci subkultury není „dokopávat“ soupeře, to znamená útočit (nejen kopáním) na jedince ležící na zemi nebo v bezbranném postavení. Ležící soupeř je považován za poraženého a je „férové“ neuplatňovat vůči

němu další násilné jednání.

Význam pravidla o nedokopávání, ale i předpoklad jeho častého porušování, jsou patrné z následujících citací, které jsou vylíčením představy o ideální interakci mezi fotbalovými chuligány z pohledu obou zúčastněných stran. Nápadné je shodné pozitivní vyznění obou textů i zdůraznění stejných momentů, které autoři oceňují. Domníváme se proto, že následující citace mohou být **modelem ideální interakce** mezi chuligány. Tu představuje korektní boj s dodržáním pravidel uskutečněný bez dohledu policie mimo stadion, pomoc zraněnému soupeři, vzájemný projev úcty nebo uznání po boji a přátelská výpomoc soupeři po skončení střetu. Můžeme tedy uvažovat o existenci **solidarity** mezi chuligány a následujícími texty podpořit domněnku o tom, že střet mezi chuligány má v ideálním případě podobu **násilné hry** nebo **utkání** (se sportovními konotacemi) omezeného **pravidly**, které se odehrává ve vymezeném čase a prostoru a je nazýváno bojem.

„Nás je tedy 23 (čtyři z Pardubic) a v poměrně velkém šeru propuká dost tvrdý, ale korektně vedený boj. Při prvním náběhu dochází k přerušení z důvodu zraněných na obou stranách. Díky patří mosteckým za včasnou pomoc našemu borci v bezvědomí. Po krátké přestávce propukne boj opět naplno. Ve druhém kole jde již vítězství jednoznačně na stranu Bohemians, kteří si zaskandují vítězný pokřik. Nutno dodat, že klopáni dodrželi stanovená pravidla o nedobíjení, za což se jim dostává díky a uznání. Obě strany si zatleskají, podají ruce a klopáni přijímají nabídku vandalů na odvoz busem na stadion. (...) Závěrem chci dodat, že mostečtí poskládali dobrou bandu, bez výjimky dodrželi pravidla a i přes porážku zaslouží velké uznání.“ (FF 5/2003, ročník 6, číslo 23, prosinec 2003, str. 23, Bohemians Praha – Siad Most 0:2, 28.9.2003, Z pohledu Pardubáka, Ploskolebec/Tornádo boys, Pardubice)

„Telefonicky je domluven boj v parku! Nás 21, domácích 23. Jde o fér boj jen na ruce a bez dokopávání. První náběh končí remízou díky tomu, že jeden z našich má vyhozené rameno. Naštěstí se dotyční dají dohromady a náběh se opakuje (nevím jak zraněný domácí, ale náš už do toho nejde). Jde poznat, že domácí jsou zkušenější a vyhrávají na body. Bohemáci nás požádali o odvoz na stadion, který jim poskytujeme. Jedeme společně busem a kousek od stadionu domácí kvůli PČR vysazujeme. Před stadionem si ještě zatleskáme i přes policii, která se nás snaží oddělit a nechápe, co se děje, že se vlastně nic neděje. Jestli se to někomu nelíbí, tak je to jeho smůla. Udělali bychom to pro kohokoliv, kdo se zachová férově! (...) Díky bohemákům za kvalitní a férový boj, ze kterého by si mohli vzít jiní příklad.“ (FF 5/2003, ročník 6, číslo 23, prosinec 2003, str. 23, Bohemians Praha – Siad Most 0:2, 28.9.2003, Z mosteckého pohledu, Horda/Brüx vandals, Most) 18

Vztah českých fotbalových chuligánů k výše zmíněným pravidlům i jejich interpretace porušení těchto pravidel nebo reflexe míry násilí ve střetu jsou projevy nápadné tendence omezit míru násilí při střetech mezi členy subkultury. Z řady textů zaznívá volání po dodržování pravidel, která možnou míru násilí omezují, užívání zbraní je již téměř obecně vnímáno jako prohřešek, cílem boje obvykle není způsobit soupeři vážná zranění a pokud k nim dojde, je patrná tendence chuligánů vysvětlovat a ospravedlňovat takovou událost. Z hlediska kultivačního úsilí fotbalových chuligánů je právě tendence uskutečňovat „férové“ boje s minimem vážných zdravotních následků jedním z dominantních trendů. Tak budou alespoň situaci na chuligánské scéně velmi pravděpodobně vnímat čtenáři fanzinu Football Factory.

► **Násilí vně subkultury, oběti bez vztahu k fotbalu i k subkultuře** – zmínky o obětech chuligánského násilí mezi lidmi bez vztahu k fotbalu i k subkultuře fotbalových chuligánů nejsou v textech Football Factory časté. Přesto se objevují případy, kdy se autoři textů přiznávají k útoku na subjekty mimo chuligánskou scénu. Tito lidé bývají ovšem označováni určitou kolektivní příslušností, často s ideologickými konotacemi – např. „pankáči“, nebo s odkazem k pozici, která je obecně vnímána jako sociálně patologická – např. „prostitutky“. V textech analyzovaného období se nám nepodařilo objevit data, která by obsahovala hodnocení útoků chuligánů na tyto subjekty. Vždy jde jen o konstatování, že k útoku došlo. Vzhledem k tomu, jaká podoba střetu je v subkultuře preferována, se domníváme, že útoky vůči lidem nezainteresovaným na činnosti chuligánů nejsou v žádném případě považovány za součást ideálního jednání chuligána, pokud budeme za příslušníka subkultury považovat takového jedince, který svoji identitu pocituje primárně jako chuligánskou, nikoli odvozenou od inklinace k určité (nejčastěji extrémní) politické doktríně.

Ideál kvalitního střetu a realita

Explicitní popis „ideálního střetu“ nebo ideálního průběhu dne je na stránkách Football Factory velmi vzácným jevem. Příznačně pro kritický náboj fanzinu se o ideálu mnohem více dozvídáme opět z jeho negativního vymezení, tedy z konstatování, jaká podoba subkultury rozhodně ideálem není. Následující citace je esencí obecných povzdechů fotbalových chuligánů nad úroveň české chuligánské scény, pokud jde o „bojechtivost“, respektive „akceschopnost“ skupin. Kritizována je zejména neschopnost „posbírat se“, tj. vytvořit akceschopnou skupinu, a postavit se soupeři – tedy v podstatě neschopnost vytvořit podmínky k úspěšné realizaci střetu. Typickou ilustrací konkrétní neúspěšné interakce mezi chuligány, která nevedla k uskutečnění střetu, ale obě strany do ní vložily množství energie, je následující popis. Tento „**antiideál**“ je reprezentativní pro velmi silně zastoupenou skupinu textů, které poukazují na to, že komunikace mezi skupinami ve snaze uskutečnit střet je v subkultuře zastoupena přinejmenším stejně silně jako uskutečněný střet. Vytrvalost, jakou prokazují chuligáni v komunikaci, během níž se neustále mění podmínky střetu, svědčí o skutečně silné „bojechtivosti“. Ochota (i když ne bezvýhradná) části bojovníků vzdát se účasti ve střetu v zájmu uskutečnění bitky mezi skupinami pak naznačuje, že šance skupiny prezentovat se je nadřazena zájmu jednotlivých chuligánů. Citace je také ilustrací, k jakým **důsledkům** může vést **frustrace** způsobená neuskutečněným střetem, na který jsou chuligáni již „příliš dlouho nažhaveni“ – typickou příčinou **útoků na subjekty stojící mimo chuligánskou scénu** bývají právě zklamání očekávání vztahující se na interakci se soupeřem v rámci subkultury.

„Už snad měsíc předem se domlouvá měření sil s Opavou ve stylu banda na bandu. (...) Opava vzhledem k tomuto termínu již nechce banda na bandu, ale počty. Na to přistupujeme, ale nutno říct, že hodně lidí z Brna je proti. Chceme se odlišit od jiných klubů, kteří by s Opavou na počty nikdy nešli. (...) Dva dny před zápasem se stihneme řádně rozhádat, kdo půjde. Máme přes čtyřicet lidí, kteří moc chtějí jít – nutíme opavské, aby jich bylo minimálně 25 a oni v tom nevidí žádný problém. V den zápasu však Opava hlásí, že jich je pod dvacet (bylo jich 18), a jestli chceme, že do toho jít

nemusíme, omlouvají se, že nastaly problémy s auty atd. My přijímáme, už jsme příliš dlouho nažhavení. (...) Zde dojde opět k ostrým hádkám, kdo jít a kdo ne. Opava ovšem hlásí, že cestou ze stadionu se na ně nalepili fízli, a že se je pokusí setřást. Ani po hodině cesty se jim to nedaří, a celá akce se ruší. Totální nasrání někteří neunesou a jedou se schladit na ´nepolitických´ skins do jednoho klubu.“ (FF 4/2003, ročník 6, číslo 22, září 2003, str. 15, 1.FC Brno – Slezský FC Opava 2:0, 13.8.2003, Z brněnského pohledu, WW/JKG, Brno)

Navzdory častému vyjadřování nespokojenosti s úrovní české chuligánské scény na stránkách Football Factory ve sledovaném období je možné nalézt i texty, které bychom jako celek mohli označit za „**ideál třetího poločasu**“ nebo dokonce za ideál celého dne, v němž se kromě fotbalového utkání uskutečňují nejrůznější chuligánské akce. Popis ideální interakce mezi chuligány z hlediska „férovosti“ obou stran jsme již citovali, zde se chuligáni více soustředí na hodnocení soupeře pokud jde o počet bojovníků a jejich kvalitu a také na intenzitu boje, přirovnávaného k „válčení“. Tento ideální „třetí poločas“ je pak spolu s dalšími „vzrušeními“, která již zahrnují i subjekty stojící vně chuligánské scény (a také díky tomu zaznívá hodnocení „zápas se vším všudy“), součástí dne hodnoceného celkově velmi pozitivně, i když jisté výhrady k nasazení chuligánů bychom zde také našli.

„Přes velké policejní nasazení došlo i k třetímu poločasu. (...) Nejprve to tak nevypadá, ale nakonec proti sobě stojí zhruba padesátka chacharů a sedmdesátka letenských. Skupiny na sebe nabíhají a celá ulice je zaplněna válčícími chuligány. Na jedné straně mají navrch ostravští a tlačí domácí, kteří couvají, ale na druhé straně ulice je situace přesně opačná. Válčí se všude. (...) Celá akce končí remízou, i když je na ostravské straně vidět trochu rozladění, že do toho nešli všichni tak, jak měli jít. Na druhou stranu třeba konstatovat, že se mnoho chacharů shodlo, že takovou sestavu Sparty ještě neviděli. Celá léta mluvili o kvalitních starých, kteří se však neukazovali. Teď se tedy konečně ukázali a byli opravdu slušní. O vzrušení tohoto druhu nebyla nouze ani na jiných místech.. Docela slušný boj lidí ze zvláštního vlaku se SPJ 19 se rozhořel na libeňském nádraží a především pak před ním, kde létalo mnoho stavebního materiálu a SPJ byla nucena stáhnout se do vedlejší ulice. Konflikty s ochrankou poté propukaly u bran stadionu. Zápas se vším všudy.“ (FF 5/2003, ročník 6, číslo 23, prosinec 2003, str. 27, Sparta Praha – Baník Ostrava 1:1, 8.11.2003, Z pohledu chachara, Č.N.L., Ostrava)

Organizovanost a „strategičnost“ je zásadní podobou jednání fotbalových chuligánů a mimo jiné je také důsledkem snahy vypořádat se s rušivými faktory. Interakce mezi chuligány je na stránkách Football Factory výrazně prezentována jako jistá **forma strategické hry**. Odkazují k ní jak pravidla určující podobu střetu a jejich domluva, tak i sdílená očekávání, plány, schopnost odhadnout soupeře na základě znalosti subkulturních konvencí, důraz na vlastní organizovanost a volbu pokud možno úspěšných strategií a v neposlední řadě úsilí eliminovat rušivé prvky z vnějšího prostředí a ochota kooperovat s ohledem na tento cíl. Chuligáni ve svých textech nezřídka explicitně píšou o „taktice“ nebo o přípravách, které předcházely uskutečnění střetu, a také reflektují strategii soupeře. Aktivita

je vnímána jednoznačně jako pozitivum a může být dokonce pojmenováním jistého druhu strategie. S ohledem na obecný subkulturní ideál, jímž je uskutečnění střetu, je za ideální kombinaci strategií předcházejících uskutečnění střetu považována zřejmě taková situace, kdy na výzvu nebo útok soupeře reaguje chuligán přijetím výzvy či fyzickou konfrontací (tedy realizací střetu). **Ideálem**, který propojuje jednání obou skupin, je pak **kooperace soupeřů s cílem uskutečnit střet**. Chuligáni za ztížených podmínek (např. přítomnost policie) nezdávka prokazují vysoký stupeň kooperace, jehož typickým projevem je například rozvoz chuligánů ze skupiny soupeře vlastními auty na místo střetu. Takový ideál poněkud zašifrovaně popisuje následující text, který bychom s trochou nadsázky mohli nazvat pravdivou pohádkou o jedné úspěšné spolupráci.

„Během této doby projíždíme jedním autem město, kde potkáváme skupinky brněnských a dáváme se do řeči. Do naší debaty se zapojuje asi devadesátiletý fousatý děda s opavskou šálou a vzpomíná, jaké to bylo cca před 65 lety. Tehdy jsme se potkali zrovna tady na tomhle místě, všude kolem kroužily policejní hlídky a procházely policejní kontroly, které prověřovaly každou podezřelou osobu. Domluvili jsme se se soupeřem, ať se sejdou na určitém místě a my je pak za pomoci koňských spřežení převezeme zabalené v kupě sena, aby si toho nikdo nevšiml, na dané místo. Jen tak se dalo proklouznout policejním jednotkám. Za půl hodiny k nám přiletěl poštovní holub se vzkazem, že už můžeme dorazit ke krčmě, kde popíjeli brněnští. Osedláváme koňské povozy a za vydatného řehání, funění, padání trusu a ran bičů vyrážíme třemi povozy na dané místo. Tuto přepravu opakujeme čtyřikrát, někteří dokonce pětkrát. Za posledním povozem je zavřena brána krčmy na jejímž place se má uskutečnit souboj obou táborů.“ (FF 5/2003, ročník 6, číslo 23, prosinec 2003, str. 44, Slezský FC Opava – 1.FC Brno 4:0, 29.11.2003, Z Opavského pohledu, Oskar, Opava)

Ideologie v subkultuře fotbalových chuligánů

Postihnout ideologické zázemí českých fotbalových chuligánů na základě analýzy dat ve Football Factory je velmi obtížné, zejména s ohledem na přiznané cenzurní zásahy redakce do textů jednotlivých příspěvků 20. Na základě analýzy tiskoviny, jejíž redakce cenzuruje rasistické projevy příspěvků, nemůžeme usuzovat na míru rasistických a xenofobních sklonů chuligánů ani na jejich inklinaci k extrémním politickým projevům. Pokusíme se tedy využít nepočtené dostupné zmínky odkazující k ideologickým preferencím chuligánů a zmínit pouze nejobecnější souvislosti, které se nám podařilo vysledovat.

►“No politics“ - apolitičnost českého chuligána?

Zmínky o politických preferencích českých chuligánů a jejich ideologické inklinaci jsou ve Football Factory skutečně spíše výjimečné. Přesto z nich lze usuzovat na jistý význam „politiky“ v subkultuře a také na existující rozpory způsobené tím, že různí chuligáni zřejmě přisuzují ideologiím různou relevanci ve vztahu k chuligánství. Z několika debat na toto téma, které jsme ve fanzinu

zaznamenali, vyplývá, že subkulturní tendencí je spíše apolitičnost chuligánů nebo alespoň nadřazování chuligánské identity identitě ideologické. Chuligáni své politické postoje explicitně prezentují například jako „spíše pravicové“, objevují se ale požadavky, aby chuligáni politikou nevnášeli „neshody mezi fans“.

„Pilsen boi!s nejsou levičáci. To jen vy se snažíte politikou vnášet neshody mezi plzeňské fans. (...) P.S.: NO POLITICS“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 53, Pavel – Viktoria Plzeň & Senco Doubravka)

K požadované nadřazenosti chuligánství politické nebo ideologické příslušnosti odkazují texty, které vznášejí otázky ohledně spolupráce fotbalových chuligánů s „nefotbalovými“, se „stoupenci jistého hnutí“, nebo přímo jmenují organizace, jakými jsou například Antifašistická akce (AFA) 21 nebo Národní odpor Praha (NOP) 22, a upozorňují na nutnost distancovat se od těchto hnutí, respektive vyzývají tyto organizace k tomu, aby si „vedly svou válku a nepletly se do věcí chuligánů“. Tyto zmínky ovšem zároveň naznačují, že jistý druh provázanosti nebo alespoň spřízněnosti či naopak rivality mezi chuligány a těmito skupinami zřejmě existuje. K jisté úloze ideologií v subkultuře fotbalových chuligánů odkazují i zmínky o útocích chuligánů proti skupinám s konkrétními (často „extrémními“) ideologickými preferencemi, ať už levicovými, či pravicovými, a také proti určitým sociálně marginalizovaným skupinám (například prostitutkám). Vedle dohadů o politické příslušnosti jednotlivých chuligánských skupin se ve fanzinu objevují i texty, v nichž jsou líčeny „nevážně myšlené střety“ mezi „feťáky“ a „árijci“ fandícími jednomu klubu a cestujícími spolu v autobuse. Následující citace je ilustrací nepochopení ze strany policisty, který do střetu zasáhl, protože si neuvědomil, že i „feťák“ a „árijec“ mohou být kamarády. V textu je nápadná nadsázka, s níž autor užívá pojmy zatížené konkrétními ideologiemi (zejména pojem árijec, spjatý s nacistickou ideologií), a také z důsledného umísťování těchto pojmů do uvozovek lze usuzovat, že jim autor textu nepřikládá původní význam. Zmínka o „nevážnosti“ střetu mezi výše zmíněnými skupinami napovídá, že „politika“ je v tomto případě spíše rámcem jisté podoby „hry“, než příčinou skutečného ideologického sporu, a opět poukazuje na nadřazenost chuligánství jako skupinové identity. Prohlášení, že „feťák je pořád lepší než fízl“, navíc zapadá do „chuligánské ideologie“, v níž je negativní postoj k policii a jeho explicitní vyjadřování dominantním prvkem.

„Při nastupování chacharů do přistavených autobusů se v jednom z nich rozpoutala potyčka s fízly, kteří zasáhli do nevážně myšleného střetu mezi ostravskými ‘feťáky’ a ‘árijci’. Když fízl zasáhl proti jednomu z ‘feťáků’, okamžitě se do něj pustil jeden z holohlavců a na bengova slova: ‘co děláš, vždyť je to jen feťák?’, se mu dostalo odpovědi ‘feťák, ale kámoš, pořád lepší než fízl’.“ (FF 2/2003, ročník 6, číslo 20, červen 2003, str. 9, 1. FC Brno – Baník Ostrava 1:0, 26.4.2003, z pohledu chachara, Č.N.L.) 23

►Ideologické preference skryté v projevu chuligána

Navzdory zmíněné redakční cenzuře je možné v textech Football Factory vysledovat jisté tendence k **projevům rasismu a xenofobie**. Názvy některých chuligánských skupin přímo odkazují k **nacistické ideologii**, především kombinacemi číslic, které slouží jako šifrovací kód ideologických odkazů 24. V článcích se vyskytují i explicitní zmínky o rasistických projevech během fotbalových utkání nebo reflexe situace v zahraničí, která by u nás byla „propagací jako vyšitou“, tedy trestným činem 25. V textech je možné vysledovat řadu nepřímých zmínek, které lze interpretovat jako příznaky rasismu a xenofobie. Jsou jimi například sousloví „White Pride“ (bílá hrdost, bílá pýcha) jako slovní hříčka 26, akcentace barvy pleti 27 nebo pejorativní označení příslušníka „jiné rasy“ 28 (i když v těchto případech může jít o prosté ignorování politické korektnosti ve vyjadřování), slovní hříčky zneužívající označení skupiny lidí, která se stala obětí holocaustu 29 nebo „stupidity“ namířené proti hráči „vlastního“ týmu, jehož pokožka vykazuje zvýšený obsah barviva melaninu a který je nositelem odlišných antropologických rysů.

Ve fanzinu se ojediněle objevují články s nacionálním podtextem nebo explicitní **výzvy k organizaci chuligánů na národním principu**. Z níže citovaného textu je patrné, že taková situace zatím zůstává jen přáním pisatele.

„To ovšem neznamená, že by naše scéna byla špatná. Už delší dobu si udržuje svou kvalitativní hodnotu, jediné, co jí chybí, je otevřená konfrontace s nepřítelem z jiného státu. Jako optimální příležitost jsem viděl v kvalifikačním utkání s Rakouskem, které mě ale po téhle stránce totálně zklamalo. Tento zápas ovšem připomněl, jak to vypadá s celorepublikovým smírem na repre 30. Myslím si, že tohle je zásadní problém na chuligánském poli v České republice. Vzájemné napadání mezi příznivci Baníku a zbytku scény je snad na výjezdech za repre minulostí, ale až společný boj, bude zlomem pro celou českou chuligánskou scénu.“ (FF 1/2004, ročník 7, číslo 24, únor 2004, str. 40, Zhodnocení scény, Vraník, Olomouc)

Z hlediska případného **zdůrazňování etnicity** soupeře je zajímavé srovnat dva případy, které se vztahují k typově shodným fotbalovým utkáním – k zápasům evropských pohárů. Soupeř z Kazachstánu 31 **jedehonestován na základě dichotomie „my vs. oni“**, kde „my“ je definováno přívlastky „evropské“, „civilizované“, zatímco „oni“ jsou „zaostalí“, „asijské“. Kromě tohoto způsobu ponižování volí chuligáni také genderové urážky 32 přisuzující soupeři zálibu ve specifických sexuálních praktikách. V tom se přístup k fanouškům z Kazachstánu neliší od urážek vůči fanouškům z Německa, jejichž identitu ovšem chuligáni nevymezují na základě národní příslušnosti.

„Máme připraveny transparenty ´Schalke 4%´ a ´Eure Mütter Sind große Huren, und euere Vaters ficken mit der Söue´, 33 ale jejich roztažení asi moc nevyznělo.“ (FF 4/2003, ročník 6, číslo 22, září 2003, str. 19, Evropské poháry, Slovan Liberec – Schalke 04 0:0, 6.8.2003, Intertoto Cup, Ultras Slovan Liberec)

Genderové urážky s odkazem k sexuálním preferencím vnímaným dominantně jako menšinové (homosexuálové) nebo k sexuálnímu chování, které je možné definovat jako odchylku od normy (např. odkazy k zoofilii), které slouží jako způsob vyjadřování nadřazené pozice, nacházíme i v textech vztahujících se k zápasům mezi českými fotbalovými kluby, proto není možné říct, že by byly specificky volené ve vztahu k soupeři ze zahraničí.

Jediným možným zobecněním ve vztahu k ideologii v subkultuře fotbalových chuligánů zřejmě je, že chuligáni k dehonestaci soupeře využívají mnoha dostupných možností, ať už jde o urážky s rasistickým, xenofobním či genderovým podtextem. Jejich volba se pak zřejmě odvíjí jak od osobnosti konkrétních chuligánů, tak i od konkrétní situace a možné stereotypizace soupeře. Přestože chuligáni jako jednu ze skupinových charakteristik uvádějí „stejně smýšlení“ 34 či „stejně vyznání“ 35, je tuto myšlenkovou shodu třeba vnímat výlučně v souvislosti s jejich vztahem k subkulturně specifické podobě interakce, tedy k preferování násilných střetů a s nimi souvisejících aktivit. Jisté zobecnění si můžeme dovolit i pokud jde o negativní postoj chuligánů k policii, který je v subkultuře dominantní.

Není ovšem možné domnívat se, že by chuligáni vykazovali shodné politické a ideologické preference. Navzdory předpokládaným extrémním politickým názorům (levicovým či pravicovým) mezi českými fotbalovými chuligány v datech ve Football Factory převažují spíše takové texty, z nichž lze usuzovat, že vztah jejich autorů k jakékoli formě „jinakosti“ 36 (s výjimkou jinakosti, která je pro ně jako pro skupinu specifická) se nijak výrazně neliší od postojů „ne-chuligánů“ vyznávajících spíše konzervativní hodnoty. Zmínky s rasistickým nebo xenofobním podtextem se v časopisu objevují zřídka a projevy, které by odkazovaly k extrémně levicové politické orientaci jsou ještě marginálnější, opomineme-li výraznou nechuť vůči represivním orgánům, která je ovšem sdílená napříč subkulturou a primárně zřejmě souvisí s intervenující rolí policie v subkultuře.

Zjednodušeně řečeno, v rovině ideologií chuligáni na stránkách Football Factory nekomunikují takové názory a postoje, které bychom mohli považovat za nápadně odlišné od zbytku populace, a v některých případech se chuligáni projevují výrazně konformně 37. Kvůli nedostatku relevantních dat si ovšem tento závěr nečiní nárok na empiricky zakotvenou platnost. Naopak se domníváme, že jiný typ výzkumu by ho pravděpodobně nepotvrdil. Přesto je důležité zdůraznit, že náš závěr je reprezentativní pro data ve fanzinu Football Factory a je tedy obrazem chuligánství, jaký si může vytvořit čtenář či čtenářka tohoto časopisu. Případné vysvětlení, proč chuligáni (respektive redakce Football Factory) ve fanzinu vytvářejí právě takový sebeobraz, by vyžadovalo další interpretace bez zakotvenosti v datech, pro něž v této analýze není místo.

Závěr

V jakých souvislostech vnímají čeští fotbaloví chuligáni násilí, které je základní konstitutivní součástí jejich subkultury? Odpověď na úvodní výzkumnou otázku nemůžeme shrnout do několika odstavců, pokusem o její nalezení jsou předchozí stránky tohoto článku a zejména úplná analýza dostupná v původním textu rigorózní práce. Přesto si na základě detailního studia šesti čísel chuligánského fanzinu Football Factory publikovaných v roce 2003 a na počátku roku 2004 dovolíme maximální možné zobecnění, a tím i zjednodušení problému, a odpovíme jedinou větou: Čeští fotbaloví chuligáni vnímají určitou specifickou formu násilí, která je základní konstitutivní součástí jejich subkultury, výrazně odlišně, než většina společnosti. Znovu zdůrazňujeme, že naše povědomí o „obrazu

chuligána“ ve společnosti se neodvíjí od závěrů empirických studií. Je koláží informací, které jsme v průběhu analýzy našli v mediálních textech, odborných studiích, ale i laických hodnoceních. Řadu takto získaných informací data ve Football Factory přímo vyvracejí, jiné spíše nepotvrzují, jen nemnoha z nich se významově přibližují.

Diskurz o českých fotbalových chuligánů obsahuje i konkrétnější otázky. Jsou chuligáni skutečně „nemyslicími omezení“? Vyžívají se v útocích proti ostatním fotbalovým fanouškům nebo proti nezúčastněným osobám? Je cílem jejich aktivit co nejvyšší možná míra násilí, co nejvíce zničeného majetku a zraněných osob? Jsou jejich aktivity spontánní, živelné? Bijí se bezdůvodně? Je pro ně fotbal jen záminkou? Na takto formulované otázky můžeme odpovědět jediným způsobem: nevíme. Kvalitativní obsahová analýza jednoho z nejvýznamnějších médií subkulturní komunikace českých fotbalových chuligánů nás neopravňuje k pozitivistickým závěrům o tom, jaká je tato subkultura se sklonem k násilné interakci. S poněkud vyšší mírou jistoty se můžeme vyjadřovat o tom, jak by pravděpodobně zněly odpovědi samotných chuligánů. Jistě můžeme říct jen to, že Football Factory (dovolíme-li si takovou personifikaci časopisu) na výše položené otázky odpovídá negativně. Stále máme ale na mysli, že texty ve fanzinu jsou dílem jednotlivců, kteří svým názorem mohou, ale nemusejí zastupovat širší skupinu, a jejichž pohled na konkrétní aspekty chuligánství se často velmi výrazně liší.

Na otázku „proč?“, která je v souvislosti s chuligánskou subkulturou již ustáleným klišé a ptá se na příčiny sklonu některých fotbalových fanoušků k násilí, bychom snad mohli odpovědět zdánlivě vyhýbavě: protože jednou z jejich identit je chuligánství. Z analýzy fanzinu Football Factory je patrné, že násilná interakce je skutečně základní konstitutivní součástí subkultury českých fotbalových chuligánů, její charakteristikou, nejvyšším cílem a smyslem úsilí. Její uskutečnění může přinést chuligánům uspokojení bez ohledu na to, zda ve střetu uspěli, její neuskutečnění může být naopak příčinou frustrace a volby strategií (často násilných) k jejímu zvládnutí. Nejvyšším cílem subkulturního úsilí ovšem není uskutečnění jakékoli podoby násilné interakce, ale především „boj“ mezi subjekty, které jsou součástí subkultury. Pro označení tohoto typu interakce jsme si vypůjčili chuligánský pojem „střet“ a umístili jsme ho jako ústřední kategorii do centra analýzy subkulturní komunikace 38. Texty ve Football Factory popisují střety a aktivity směřující k uskutečnění střetů dominantně jako vysoce ritualizované a organizované jednání. Ze subkulturní komunikace je patrná tendence k dodržování obecně sdílených pravidel, ke snižování míry násilí ve střetech (toto úsilí je charakterizované především vyžadováním boje beze zbraní a bez dokopávání), k realizaci střetů, které mají ritualizovanou podobu a pevně vymezený čas a obvykle i prostor uskutečnění.

Vysoký stupeň organizace v subkultuře má vysledovatelné příčiny. Jednou z nejpodstatnějších je aktivní zasahování policie jako vnějšího (rušivého, nežádoucího) faktoru do chuligánských aktivit. S ohledem na nejvyšší cíl, kterým je nerušené uskutečnění násilné interakce mezi chuligány, připomíná chuligánství na stránkách Football Factory strategickou hru – volba strategie, komunikativnost a kooperace zúčastněných stran a vysoký stupeň organizovanosti jsou téměř nezbytností, aby byl střet vůbec realizován. Násilnou interakci můžeme vnímat jako maximálně žádoucí, ovšem nikoli jako snadno uskutečnitelnou. Mnohem spíše je břemenem, existenční nutností, jejíž realizace přináší uspokojení, ale zároveň stojí obrovské úsilí. Policie se snaží zabránit násilné interakci mezi chuligány, a svojí činností tak mění subkulturní zvyky, přispívá k vyšší organizovanosti v rámci subkultury a k posouvání subkulturních trendů. Strategické plánování, kooperace a komunikativnost se stávají existenčními podmínkami subkultury, jejíž fungování prezentují chuligáni jako stále problematičtější právě s ohledem na vnější zásahy. Za silnou pozicí domluveného střetu svázaného pravidly tak můžeme tušit i jistou (byť obvykle skrytou) vynucenost a pragmatičnost, které zřejmě přispívají k dominanci takového ideálu.

Kultivační tendence chuligánů, o nichž se poměrně detailně v textu zmiňujeme, nejsou zaměřeny jen dovnitř subkultury, řadu doporučení adresují chuligáni také významným vnějším faktorům, intervencím v subkultuře, především policii a médiím. Vůči policii jsou chuligáni výrazně uzavření, pokud jde o jakoukoli formu kooperace, považují ji za rušivý prvek, její aktivitu vnímají jako směšnou (neprofesionální zásahy „bezmozků“), nepřiměřenou (i když policii bývá přiznávána profesionalita, je její zásah hodnocen jako příliš brutální) nebo směšně nepřiměřenou (např. zásahy nadhodnocující vážnost situace, reagování na malichernosti, doprovod chuligánů podobný „ Eskortě vězňů z Valdic“). Policie je prezentována způsobem, který výstižně shrnuje chuligánské označení „nezvaní hosté“, a de facto jediným podstatným požadavkem (a kultivačním doporučením) vůči ní je, aby se nevměšovala do chuligánských záležitostí. Policejní aktivita bývá často interpretována jako příčina nepokojů, někdy jsou policisté přímo označeni za agresory a v některých případech slouží jejich činnost k legitimizaci chuligánského násilí vně subkultury. Taková legitimizace má podobu kauzálního kruhu, který můžeme velmi zjednodušeně popsat jako sled těchto jevů: policie brání střetu mezi chuligány – (nevybití) chuligáni dělají výtržnosti/útočí vně subkultury – média informují o extrémním chuligánském násilí – policie zvyšuje svoji aktivitu namířenou proti chuligánům.

Média na rozdíl od policie představují vnější intervencující faktor, který nemusí být pro subkulturu vždy nežádoucí. Dominantní pohled na média ve sledovaném období sice označuje jejich pozornost za negativum, ovšem jde o odmítnutí konkrétní podoby prezentace chuligánů v médiích, kterou jeden z autorů shrnul pojmenováním „potenciál pro třetí světovou válku“. Mediální pozornost je nežádoucí a často sarkasticky komentovaná v případě, že novináři z pohledu chuligánů nadsazují vážnost chuligánského násilí a jeho důsledků pro společnost, nekriticky přejímají zavádějící informace, kolaborují s policií nebo jsou autory prediktivních zpráv, které vyvolávají další reakce represivních orgánů. Podstatnou součástí kultivačních snah chuligánů je ale ve sledovaném období také zlepšení chuligánské pověsti a v médiích spatřují jednu z cest, jak proměnit vnímání chuligánů veřejností.

Dojem uzavřenosti subkultury, který by mohl vzniknout na základě zmínek o „nezvaných hostech“, tedy policii, není možné zobecnit na všechny subjekty existující vně subkultury. Informace o spolupráci, pokusech o spolupráci, respektive o vyjednávání mezi chuligány a „jejich“ fotbalovými kluby dokonce naznačují překvapivou otevřenost chuligánské scény vůči vnějším prvkům. Zároveň poukazují na to, že pozice fotbalu není v subkultuře nijak zanedbatelná a že chuligáni mají výrazný zájem vyjednat podmínky, které určitým způsobem omezují jejich možné aktivity na stadionu.

Pro čtenáře nebo čtenářky očekávající, že z textů v chuligánských subkulturních médiích „kape krev“, může být překvapivý způsob, jakým fotbaloví chuligáni ve Football Factory popisují své aktivity. Odhlédneme-li od toho, že samotným střetům není většinou věnováno zdaleka tolik prostoru, jako jejich přípravám, je nápadné, jak marginální je přítomnost explicitních popisů násilí. Ani označení násilných aktivit vždy nekonotuje boj - vedle „střetu“ nebo „bitky“ se běžně dočteme o „pikniku“, „třetím poločase“ nebo „pozápasových aktivitách“. Extrémní míru násilí chuligáni odmítají a pokud k ní výjimečně dojde, popisují ji tak, aby bylo patrné, že nejde o standard nebo že příčinou brutality jsou prvky stojící vně subkultury. Forma střetu mezi chuligány je násilná, ale je prezentována spíše jako zápas, v ideálním případě jako „férový boj“ beze zbraní, jehož cílem primárně není ublížit, ale prokázat vlastní kvality.

Analýza Football Factory či jen prosté pozorné čtení fanzinu odhalí, že líčení chuligánských aktivit není nijak brutální, fotografie nezobrazují důsledky násilné interakce, ale zejména barevné záběry karnevalových kotlů, celkové vyznění fanzinu evokuje spíše spolupráci a společný cíl, než nenávisť nebo snahu ublížit. Nesmíme ovšem zapomenout, že výše nastíněný obraz chuligánství je sebeobrazem českých fotbalových chuligánů, jejich vlastním výtvozem. Texty navíc procházejí

redakční úpravou a na pozitivnějším vyznění časopisu může mít svoji zásluhu i to, že redaktoři cenzurují rasistické projevy a vulgarity svých přispěvatelů. Spolehlivou obranou proti jednostrannému přijetí místy téměř dojemného obrazu chuligánů, kteří navzdory nepříznivým okolnostem usilují (často marně) s vypětím všech sil o několikasekundovou bitku, jsou ojedinělé, ale o to nápadnější zmínky o bezdůvodném zničení vlaku (natruc neschopné policii), napadení prostitutek („se kterými jsme si nepadli do oka“), útocích proti „pankáčům a jim podobné havěti“, urážkách fanoušků pocházejících z postsovětské republiky a jiných projevech, které nemůžeme považovat za sympatické nebo hodné tolerance.

Přesto je třeba zvážit, zda tyto projevy jsou extrémem typickým pro skupinu lidí označovaných jako fotbaloví chuligáni, nebo zda jsou jevem prostupujícím celou společnost. Otázkou k zamyšlení je také to, zda dominantní trend (jakkoli vynucený) uskutečňovat v rámci subkultury organizované férové bitky mezi dobrovolnými stoupenci této formy interakce není méně nebezpečným způsobem projevoování agresivity, než různé formy byť ne přímo fyzicky demonstrované netolerance a nenávisti vůči lidem, které útočníci považují za odlišné, a proto méněcenné. S ohledem na nedostatek relevantních dat nemůžeme soudit, v jak velké míře subkultura fotbalových chuligánů přitahuje jedince s rasistickými a xenofobními postoji, ale dostupné zmínky naznačují, že dominantním trendem chuligánů je odmítat samoučelné násilí i násilí vůči nezúčastněným lidem a stranit se politicky a ideologicky definovaných skupin.

Poznámky:

1 Text je zkrácenou a upravenou verzí rigorózní práce obhájené v roce 2005 v oboru mediální studia na Institutu komunikační studií a žurnalistiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

2 Z mediálních textů o chuligánech citujeme jen výběrově a neusilujeme o vědeckou analýzu mediálního obrazu českých fotbalových chuligánů ve zmíněném období. Veškeré naše zmínky o „mediálním obrazu“ českých fotbalových chuligánů vycházejí z úrovně pozorování a nemají analytickou platnost.

3 Zakotvenou teorii jako metodu vyvinuli sociologové Barney Glaser a Anselm Strauss. Součástí zakotvené teorie je mimo jiné myšlenka sběru dat přímo v terénu, vycházející ze snahy vytvořit teorii zakotvenou v realitě, a dále představa, že lidé aktivně utvářejí svět, v němž žijí, že se zkušenosti a zážitky v podstatě neustále vyvíjejí a že je třeba zdůrazňovat změnu a průběh, proměnlivost a složitost života a existenci vzájemných vztahů mezi podmínkami, smyslem a jednáním. (Strauss, Corbinová 1999: 15)

4 Výjimkami jsou pouze ojedinělé citace slovenských chuligánů v případech, kdy popisují domluvenou interakci s českým soupeřem a dá se předpokládat, že obě strany přijaly společná pravidla. Jejich texty v takových případech považujeme (i s ohledem na často zmiňovanou společnou historii českých a slovenských chuligánů) za relevantní.

5 Nakladatelství BB art, které knihu vydalo v roce 2003, její obsah na svých internetových stránkách shrnuje takto: „Fotbalová továrna je drsná a nevybírává prvotina z pera Johna Kinga. Jejím hlavním hrdinou, nebo spíš antihrdinou, je protřelý chuligán z Chelsea, Tom Johnson, jenž ztělesňuje nespokojenou část britské společnosti, která se řídí krutými zákony džungle. Jeho prostřednictvím pronikáme do skutečného života lidí jemu podobných – lidí, k jejichž každodenním zkušenostem patří společenská degradace, nezaměstnanost, rasismus, násilí, alkoholismus a výstřední sexuální praktiky. Mnohem důležitější však je, jak se těmto lidem žije pod neustálým policejním dozorem, v atmosféře zmanipulované médií a v rozdělené společnosti.“ (dostupné z <http://www.bbart.cz>)

6 Strauss a Corbinová vysvětlují pojem „in vivo“ kód jako termín, který používají „naši informátoři“ k pojmenování jevů ze svého prostředí. Jde tedy o slova, která pocházejí přímo ze zkoumané oblasti a jsou její pojmovou součástí. (Strauss, Corbinová 1999: 48)

7 Pojem kultivace a s ním související pojmy zde s ohledem na charakter těchto tendencí komunikovaných ve Football Factory užíváme spíše ve smyslu „zušlechťování, zdokonalování, třibení“. (Akademický slovník cizích slov 1998, 2000: 437) Pojetí „kultivačního procesu probíhajícího v prostředcích mediální komunikace“, tedy kultivačního působení médií v pojetí George Gerbnera a jeho následovníků, je pojem ve smyslu, v jakém ho užíváme zde, vzdálený. (Reifová a kol. 2004: 18)

8 Jako ultra produkci čeští fotbaloví chuligáni označují určitou formu podpory fotbalového týmu během zápasu. Jde o výtvarné kreace doprovázené zpěvem chorálů a skandováním, realizované nejčastěji v kotli fanoušků. Mezi nejtypičtější formy ultra produkce patří mávání balónky, házení konfet, vyvěšování vlajek, kartónové choreografie, transparenty, pyrotechnické performance atd.

9 Výraz „skutečnost“ a jeho varianty zde neuvžíváme v pozitivistickém smyslu, tedy jako jednou provždy danou, pozitivně existující a objektivně poznatelnou skutečnost. Vždy máme na mysli skutečnost v té podobě, v jaké ji vidí a interpretují samotní chuligáni.

10 Výraz „naše poměry“ užívají chuligáni k označení situace na české chuligánské scéně, výjimečně

může jeho užití odkazovat i k situaci v jednotlivých klubech. Jde tedy o „in vivo“ kód, který si vypůjčujeme. „Na úvod zápasu je z naší strany naházeno několik konfet a po téměř celém stadionu je 5.000 bílých papírů. Na naše poměry to vypadá slušně.“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 32, Evropské poháry, Slavia Praha – PAOK Thessaloniki 4:0, UEFA Cup, 12.12.2002, Slavia hooligans)

11 Záměrně zde neužíváme pojem hooligans (chuligáni), protože mezi samotnými „radikálními fotbalovými fanoušky“, jak se někdy čeští fotbaloví huligáni označují, panují spory o určení vztahu mezi „hool´s“ a „ultras“ a o tom, zda ultras patří do kategorie hooligans, zda se obě skupiny prolínají, nebo existují v podstatě odděleně. Upřesnění těchto kategorií se budeme věnovat na jiném místě analýzy, zde pouze zmiňujeme, že ultras nemusejí vždy být vnímáni jako hool´s, i když data ze sledované tiskoviny naznačují spíše prolínání těchto kategorií. Pro souhrnné označení „radikálních fotbalových fanoušků“ používáme v celém textu české sousloví „fotbaloví huligáni“ nebo jeho zkrácenou verzi „chuligáni“.

12 Ve FF 5/2003 najdeme na straně 20 pojednání o jediném dni rozdělené do dvou samostatných textů nadepsaných Dění v ulicích a Dění na stadionu.

13 FF 1/2004, ročník 7, číslo 24, únor 2004, str. 11, Jak viděli podzim 2003, 1. FC Brno, Hooligans Brno

14 „Nákaza“ je „in vivo“ kódem použitým redakcí v úvodníku k Football Factory z prosince 2003.

15 V souvislosti s ultra produkcí podporuje závěr o proměnlivosti subkultury i informace o tom, že v období, které označujeme za boom (tedy na podzim roku 2003), ultra produkce pravděpodobně dosáhla kulminačního bodu a krátce poté, v průběhu roku 2004, její pozice v subkultuře začala opět klesat (zdrojem informace je PhDr. Jan Křeček, PhD., pravidelný návštěvník fotbalových zápasů).

16 Pojem „třetí poločas“ jako označení huligánských aktivit jsme si vypůjčili do názvu této práce.

17 „Olomoučtí nám volají, že se trhli čertům a jestli chceme piknik před zápasem.“ (FF 5/2003, ročník 6, číslo 23, prosinec 2003, s. 24, FK Teplice – Slavia Praha 0:1, 4.10.2003, z pohledu Tepličáka,

Delfín)

18 Zvýrazněno autorkou

19 SPJ – Speciální policejní jednotky

20 „Z reportáže BDzL-O v minulém čísle nebylo vyškrtáno nic zásadního, pouze např. místo původního 'mostečtí hovnožroutí', bylo zveřejněno pouze 'mostečtí'. Již před několika čísly bylo avizováno, že se budeme snažit o zkulturnění FF, a že vedle politických či rasistických hlášek nebudou zveřejňovány také nejrůznější nadávky.“ (FF 2/2003, ročník 6, číslo 20, červen 2003, s. 48, Ohlasy, upřesnění, redakce)

21 Antifašistická akce se prezentuje jako organizace zabývající se propagačními, informačními i praktickými formami boje s neofašismem a neonacismem.

22 Národní odpor Praha je neonacistickou organizací, jejímž hlavním působištěm je Praha.

23 Zvýrazněno autorkou

24 Např. číslice 8 v názvu skupiny symbolizuje osmé písmeno v abecedě, tedy H, dvě osmičky můžeme číst jako HH, tedy jako zkratku zvolání „Heil Hitler!“ Dvě osmičky má v názvu například olomoucká skupina „NS Commando 88“. (Zdroj: FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 6, Historie fans Sigmy Olomouc)

25 Trestný čin podpora a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka podle § 260 a násl. zákona č. 140/1961 Sb., trestního zákona.

26 „Na začátku druhého poločasu posilnění již o většinu návštěvníků služebních místností

předvádíme druhé choreo: 'Red - White Pride 1913 - 2003'. No nebylo by to asi Brno, aby se zčista jasna neztratila část nápisu se slůvkem 'Red'." (FF 5/2003, ročník 6, číslo 23, prosinec 2003, str. 44, Slezský FC Opava - 1.FC Brno 4:0, 29.11.2003, Z brněnského pohledu, Pro choreo chtivé, Medvěd, Brno)

27 „Dlouhou cestu s přestávkou v Londýně nám 'zpříjemnili' černí obyvatelé Londýna, kteří nás napadli při příjezdu k hotelu, ze střetu jsme odešli poraženi.“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 51, Tom, Slavia Praha)

28 „Amsterdam - město kanálů, negrů a zhulenců je velmi okouzující.“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 31, Nizozemsko - Česko 1:1, Rotterdam, 29.3.2003, z pohledu Olomoučáka, Tom/NSC, Sigma Olomouc) Výraz „jiné rasy“ dáváme do uvozovek, abychom naznačili, že se ztotožňujeme s takovými přístupy v sociálních vědách, které odmítají dělení lidí na „rasy“ jako nevyhovující.

29 „Při nástupu hráčů odpalují liberečtí dva ohně a vulkány a vyvěšují vlajku získanou před dvěma lety obohacenou o nápis 'ŽIDŽKOV'." (FF 5/2003, ročník 6, číslo 23, prosinec 2003, str. 10, I.liga, XV. kolo, Žižkov - Liberec)

30 „Repre“ = Reprezentace - Utkání národního týmu

31 Text jsme citovali v kapitole 2.5.6.1 Fanatici versus normálové.

32 „mongol obšťastňující zezadu kozu“ (FF 4/2003, ročník 6, číslo 22, září 2003, str. 22, Evropské poháry, Viktoria Žižkov - Zhenis Astana 3:1, 27.8.2003, kvalifikace poháru UEFA, D.D.D. - S.R.Ž., Žižkov)

33 Pokusíme se větu přeložit, přestože není napsaná správnou němčinou a v některých případech význam jen odhadujeme na základě podobnosti citovaných slov a výrazů, které v němčině skutečně existují: „Vaše matky jsou velké kurvy a vaši tátové šukají s prasaty.“

34 „Během utkání je provedena akce, kdy patnáct sešivaných mladíků napadá stejně smýšlející domácí (asi 25) v jejich kotli.“ (FF 5/2003, ročník 6, číslo 23, prosinec 2003, str. 41, Viktoria Žižkov – Slavia Praha 0:0, 16.11.2003, Z pohledu slávisty, Slavia youngsters)

35 „Brněnským chuligánům se daří uniknout z policejního dozoru a dávají si rande s místními stejného vyznání.“ (FF 5/2003, ročník 6, číslo 23, prosinec 2003, str. 10, I.liga, XVI. kolo, Opava – Brno)

36 „Jinakostí“ zde rozumíme jakoukoli nápadnou odchylku od dominantní, většinové kulturní normy platné v evropské kultuře, ale také jinakost ve smyslu jiné než většinové sociální pozice a „cizího“ z perspektivy etnických Čechů, tedy ve smyslu etnické a národní příslušnosti.

37 „V Praze vysedáme na Strahově a jdeme pít do klubu 011, kde kontaktujeme slávisty – protože slávisté nechtějí střet před zápasem, že jsou ještě ve školách a práci, tak na fotbal nejdeme, abychom na sebe nenabalili acaby.“ (FF 1/2003, ročník 6, číslo 19, duben 2003, str. 11, Slavia Praha – Slovan Bratislava 0:0 a 3:0, Přátelsky, 29.1.2003, z pohledu Brňáka, Weekend Warrior, JKG-Brno)

38 Střetem chuligáni zřídka označují i jiné typy interakce, do níž vstupují subjekty stojící vně subkultury, jakými jsou policie nebo bezpečnostní služba. V tomto smyslu ale chuligáni pracují s pojmem střet spíše výjimečně. V celé práci proto pojem střet užíváme k popisu násilné interakce v rámci subkultury, výjimky jsou patrné z kontextu citací, nebo na ně upozorňujeme.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

ADLER, H. G. 1996. Svoboda a bezmoc. Praha: Prostor. ISBN 80-85190-79-6

BALCAR, M. 1998. Fotbalové chuligánství: sociální problém ohrožující především dospívající mládež. Praha: Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, katedra sociální práce.

BALCAR, M. 2000. Sociální práce s hooligans. Praha: Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, katedra sociální práce.

BARTHES, R. 2004. Mytologie. Praha: Dokořán. ISBN 80-86569-73-X

BAUMAN, Z. 2002. Tekutá modernita. Praha: Mladá fronta. ISBN 80-204-0966-1

BERGER, P. I., LUCKMANN, T. 1999. Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 80-85959-46-1

BEYER, D. 2002. Fotbalové násilí: Subkultura hooligans. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, katedra sociologie.

BLAŽKOVÁ, J., SASÍNOVÁ, P., VACA, J. 2004. Řádění fanoušků přijde stát na miliony. Mladá Fronta DNES, roč. 15, č. 114, ISSN 1210-1168

Le BON, G. 1997. Psychologie davu. Praha: Kra. ISBN 80-901527-8-3

BORTLÍČKOVÁ, A., BRUZL, I. 2004. Vlajkonosi ostravského Baníku udeřili v Opavě. Právo, roč. 14, č. 114, ISSN 1211-2119

BOURDIEU, P. 2000. Nadvláda mužů. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-775-5

BURTON, G., JIRÁK, J. 2001. Úvod do studia médií. Brno: Barrister & Principal. ISBN 80-85947-67-6

CAILLOIS, R. 1998. Hry a lidé. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon. ISBN 80-902482-2-5

CURRAN, D. J., RENZETTI, C. M. 2003. Ženy, muži a společnost. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0525-2

DISMAN, M. 2000. Jak se vyrábí sociologická znalost. 3. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0139-7

FARRELL, R. A., SWIGERT, V. L. 1978. Social deviance. Second Edition. New York, Hagerstown, Philadelphia, San Francisco: J. B. Lippincott Company.

FISKE, J. 1995. Television Culture. London and New York: Routledge. First published in 1987 by Methuen and Co.Ltd. ISBN 0-415-03934-7

De FLEUR, M., BALLOVÁ - ROKEACHOVÁ, J.S. 1996. Teorie masové komunikace. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-099-8

FROMM, E. 1997. Anatomie lidské destruktivity. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

GÁL, F. a kol. 1994. Násilí. Praha: EGEM.

GASSET, Y J. O. 1993. Vzpouora davů. Praha: Naše vojsko. ISBN 80-206-0072-8

GROSSMANN, P. 2004. Opava prožila invazi barbarů. Mladá Fronta DNES, roč. 15, č. 114, ISSN 1210-1168

HEDBÁVNÁ, M. 2003. Dobrý den, sportu zdar, fotbalu zvláště aneb Rituální chování fotbalových fanoušků. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií.

HORNBY, N. 2002. Fotbalová horečka. Praha: BB art. ISBN 80-7257-861-8

HUIZINGA, J. 1971. Homo ludens. O původu kultury ve hře. Praha: Mladá fronta, edice Ypsilon.

JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B. 2003. Média a společnost. Stručný úvod do studia médií a mediální komunikace. Praha: Portál. ISBN 80-7178-697-7

KOJZAR, P. Fotbalová obec dělá vše proto, aby diváci na stadiony nechodili. Haló noviny, roč. 13, č. 54

KREIDL, M., VLACHOVÁ, K. 1998. Nastal soumrak extrémní pravice? Pracovní texty výzkumného projektu „Sociální trendy“. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

LARCH-GROVE, R. 2002. Masculinity, Violence and Football Hooliganism. Liverpool: Institute of Football Studies. Dostupné na stránkách Football Research Organisation UK(<http://www.hooligansfootball.homestead.com/articlesanddocs.html>)

LINHART, J., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. (ed.) 1996. Velký sociologický slovník. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-164-1

MAREŠ, M., SMOLÍK, J., SUCHÁNEK, M. 2004. Fotbaloví chuligáni. Evropská dimenze subkultury. Brno: Centrum strategických studií a Barrister & Principal. ISBN 80-903333-0-3

MAREŠ, R. 1997. Skinheads: subkultura zničená ideologií. Nová Přítomnost, roč. 3, č. 4, ISSN 1211-3883

MARSH, P., FOX, K., CARNIBELLA, G., McCANN, J., MARSH, J. 1996. Football Violence in Europe. Oxford: The Social Issues Research Centre. Dostupné: (<http://www.sirc.org/publik/fvexec.html>)

MAŘÍKOVÁ, H., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. 2000. Sociologické školy, směry, paradigmata. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-85850-81-8

MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. 1998. Mládež a delikvence. Praha: Portál.

McQUAIL, D. 2002. Úvod do teorie masové komunikace. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-714-0

PETRÁČKOVÁ, V., KRAUS, J. a kol. 2001. Akademický slovník cizích slov. Praha: Academia. ISBN 80-200-0607-9

PROCHÁZKA, P. Orgie jen pro muže? Ženy se na stadion bojí, i svým dětem zakazují chodit na fotbal. Sport, roč. 11, č. 42

REIFOVÁ, I. a kol. 2004. Slovník mediální komunikace. Praha: Portál. ISBN 80-7178-926-7

SAIVER, F. 2002. Jak žijí fanoušci, když neplní náměstí. Mladá Fronta DNES, roč. 13, č. 88, ISSN 1210-1168

STOREY, J. 2001. Cultural Theory and Popular Culture: an Introduction. 3rd ed. Harlow: Prentice Hall. ISBN 0-582-42363-5

STRAUSS, A., CORBINOVÁ J. 1999. Základy kvalitativního výzkumu. Boskovice: Albert, 1999. ISBN: 80-85834-60-X

ŠKRABAL, K. Obrana fotbalového chuligána. Především bafuňáři a bossové mohou za prohnilost českého fotbalu. Mladá Fronta DNES, roč. 14, č. 127, ISSN 1210-1168

THOMPSON, J.B. 2004. Média a modernita. Sociální teorie médií. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0652-6

VOLEK, J., BINKOVÁ, P. 2003. Média a realita 04. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-3308-8

VOLNÝ, J. 2002. Zn.: Chci se rvát. Květy, ročník 12, číslo 33, ISSN 0862-898X

WILLIAMS, J. 2001. Football and Football Hooliganism. Fact Sheet 1. Leicester: Sir Norman Chester Centre for Football Research. Dostupné z (<http://www.le.ac.uk/sociology/css/resources/factsheets/fs1.pdf>)

WILLIAMS, J. 2002. Racism and Football. Fact Sheet 6. Leicester: Sir Norman Chester Centre for Football Research. Dostupné z (<http://www.le.ac.uk/sociology/css/resources/factsheets/fs1.pdf>)

Časopis FOOTBALL FACTORY 2003

Časopis FOOTBALL FACTORY 2004

Pravicový extrémizmus v Srbsku

Autor: Maroš Sovák

Email:

Serbian right-wing extremist scene is not a homogenous entity consisting of several cooperating groups. Rather it is a heterogeneous spectrum of units that do not communicate with each other or have conflicting relations to the others. The goal of this article is to describe and briefly characterize some of the most visible right-wing extremist groups in Serbia. The article is primarily focused on the Serbian Radical Party as the most important radical right actor on Serbian political scene. There are also descriptions of other right-wing extremist movements provided in the following parts.

Politický vývoj v Srbsku, najmä v 90. rokoch 20. storočia, je viac než v ktoromkoľvek inom štáte v postkomunistickej Európe spojený s extrémnym nacionalizmom a to v jeho najhoršom možnom vyústení. Miloševićov režim pripomenul Európe praktiky, ktoré sa od pádu nacistického Nemecka v tomto regióne nevyskytli. Politickými elitami živený, masami ochotne prijímaný a dejinnou mystikou opradený militantný nacionalizmus spôsobil etnické čistenie a hromadné presuny obyvateľstva. Napriek tomu ale nemôžeme Miloševićovu stranu, ani jeho režim, spájajúci prvky socializmu a nacionalizmu, zaradiť k extrémnej pravici (Milza 2005: 445; Paxton 2007: 219). Popri ňom však v Srbsku vyrástlo niekoľko aktérov, ktorí už túto charakteristiku viac-menej s určitosťou napĺňajú. Nejedná sa pritom o jednoliaty celok navzájom spolupracujúcich subjektov, ale o značne heterogénne spektrum, ktorého jednotlivé subjekty medzi sebou nekomunikujú, prípadne sa majú medzi sebou konfliktné vzťahy. Cieľom tohto príspevku je podať popis a stručnú charakteristiku niektorých najviditeľnejších extrémne pravicových zoskupení v Srbsku. Práca je primárne zameraná na Srbskú radikálnu stranu ako výrazne najsilnejšieho extrémne pravicového subjektu na srbskej politickej scéne. Následne budú tiež spomenuté ostatné extrémistické zoskupenia.

Srbská radikálna strana

Srbská radikálna strana (Srpska radikalna stranka, SRS) je v súčasnosti hlavnou politickou stranou reprezentujúcou extrémne pravicové nálady v srbskej spoločnosti. Disponuje podporou takmer tretiny srbských voličov a je najsilnejšou politickou stranou v Srbsku.

Korene a vývoj SRS

Srbská radikálna strana vznikla 23. februára 1991 zjednotením Srbského četnického hnutia vedeného Vojislavom Šešeljom a Národnej radikálnej strany, na čele s Tomislavom Nikolićom (<http://www.srs.org.yu/onama/istorija.php>). Strana od počiatku nadväzovala na četnickú tradíciu siahajúcu až do konca 19. storočia.

Četnici boli pôvodne srbské gerilové skupiny bojujúce na konci 19. storočia proti Osmanskej nadvláde. Začiatkom štyridsiatych rokov 20. storočia prebrali tento názov ozbrojené skupiny nekomunistického odboja vedené Dražom Mihajlovićom, ktoré mali výrazne nacionalistický charakter a dôsledne sa usilovali o obnovenie srbskej dominancie v Juhoslávii. Ich ozbrojené akcie smerovali nielen proti okupačným armádam (nacistického Nemecka, fašistického Talianska a ustašovského Chorvátska), ale aj proti civilnému obyvateľstvu albánskej, moslimskej a v menšej miere tiež maďarskej národnosti (Pelikán 1997: 9). Ideovo boli četnici konzervatívne a monarchisticky zameraní a mali aj veľmi blízko k fašizmu, čo neskôr vyústilo v ich odklon od antiokupačnej činnosti a orientácii na boj s komunistickými partizánmi (Malešević 2002: 196-197). Četnici sa po 45 rokoch ilegality znovu objavili na začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia vo vojne na území bývalej Juhoslávie v podobe polovojenských jednotiek Bieli orly a Srbské četnické hnutie vedené Vojislavom Šešeljom.

Vojislav Šešelj sa zároveň stal aj predsedom novovytvorenej Srbskej radikálnej strany. Prvýkrát kandidovala vo voľbách SRS v máji 1992, kedy sa konali voľby do Federálneho zhromaždenia. Už v týchto voľbách zaznamenala strana výrazný úspech, keď sa jej podarilo získať 30% hlasov a obsadiť tak 30 mandátov. Rovnaký počet mandátov získala SRS aj v nasledujúcich voľbách do Federálneho zhromaždenia, ktoré sa konali už v decembri roku 1992 (Goati 2000: 59). Pre reálny politický vplyv však boli podstatnejšie republikové srbské parlamentné voľby, ktoré sa, rovnako ako federálne voľby, konali v decembri roku 1992. SRS aj republikových voľbách potvrdila vysoké volebné zisky a s 22,6% hlasov obsadila 73 mandátov (Balík 2002: 413). Výrazné volebné úspechy hneď v počiatkoch existencie strany sú vysvetľované značným úbytkom hlasov, ktoré v tom období utrpela vládna Socialistická strana Srbska (SPS) Slobodana Miloševića. Práve radikalizovaní bývalí voliči SPS sa stali základom voličskej základne Srbskej radikálnej strany. Táto skutočnosť je na jednej strane prekvapivá, pretože SRS v tom čase plne podporovala Miloševića. Na druhej strane je ale znakom silnejúcej voličskej podpory radikálnejšej varianty dovtedajšej nacionalistickej vládnej politiky (Goati 2000: 97-98). V roku 1993 došlo k roztržke medzi vládnu SPS a SRS, po ktorej SRS odmietla naďalej podporovať menšinovú vládu, čo nakoniec viedlo k predčasným voľbám. V tých utrpela SRS najvýraznejšiu stratu zo všetkých politických strán, keď ich podpora klesla na 13,8%, čo znamenalo zisk 39 mandátov (Goati 2000: 111-117). V nasledujúcich parlamentných voľbách konaných v roku 1997 sa však SRS vrátila na pozície z roku 1992 a získala 28,1% hlasov a 82 mandátov (Balík 2002: 413). Úspech vo voľbách je pripisovaný trvalej obhajobe myšlienky Veľkého Srbska, na ktorú ostatné politické strany rezignovali, nepriaznivej ekonomickej a sociálnej situácii, ale taktiež zhoršujúcej sa politickej situácii v Kosove. Opäť sa prejavil prechod voličov od SPS po tom, čo vládna strana nedokázala riešiť katastrofálnu ekonomickú situáciu a navyše zlyhala aj pri obrane národných záujmov v zahraničnej politike, keď súhlasila s podmienkami Daytonskej mierovej zmluvy (Goati 2000: 127-131). V roku 1998 vstúpila SRS po dlhšej dobe do vlády spolu s SPS. Už v tom istom roku však vystúpila, ale v roku 1999 sa znova vrátila a vydržala tam až do pádu vlády v roku 2000. Vo voľbách v roku 2000 nastal opätovný prepád, keď SRS získala len 8,6% hlasov a 23 mandátov (Balík 2002: 413). Už v nasledujúcich voľbách v roku 2003 však SRS opäť uspela a so ziskom 27,7% hlasov a 82 mandátov sa stala najsilnejšou srbskou politickou stranou. V posledných srbských parlamentných voľbách SRS opäť zvíťazila, keď získala 28,7% hlasov a 81 mandátov (CeSID 2007). Od roku 2000 je však dlhodobo v opozícii. Po tom čo sa Vojislav Šešelj vzdal Medzinárodnému

trestnému tribunálu pre bývalú Juhosláviu sa lídrom strany stal Tomislav Nikolić, hoci Šešelj ostáva jej predsedom.

Vojislav Šešelj (bližšie <http://www.vojislavseselj.org.yu/bio.php>).

Vojislav Šešelj je zakladateľom a po celú dobu existencie aj predsedom SRS a výraznou postavou srbskej ultranacionalistickej scény.

Šešelj sa narodil 11. októbra 1954 v Sarajeve. Vyštudoval právo na Sarajevskej univerzite, kde v roku 1979 získal doktorát, jeho dizertačná práca niesla názov „Politická podstata militarizmu a fašizmu“. Do politiky vstúpil začiatkom osemdesiatych rokov ako odporca komunistického režimu a vedenia vtedajšej Socialistickej republiky Bosna a Hercegovina. Za svoje „anarcholiberalistické a nacionalistické pozície“ a „kontrarevolučnú činnosť“ bol v roku 1984 (9. júla) odsúdený na osem rokov väzenia. Neskôr mu bol ale trest znížený na štyri roky. Po návrate z väzenia sa presunul do Belehradu, kde sa venoval písaniu a vydávaniu kníh. V roku 1989 absolvoval Šešelj prednáškové turné po krajinách západnej Európy a Severnej Ameriky. V Spojených štátoch sa stretol s Momčilom Đujićom, ktorý mu udelil titul vojvodu srbských četnikov.

V roku 1990 založil Srbské slobodné hnutie, z ktorého po zjednotení so Srbskou národnou obnovou vzniklo Srbské hnutie obnovy. Po nezhodách s vedením z hnutia odišiel a založil Srbské četnické hnutie, ktoré ale režim odmietol zaregistrovať kvôli urážlivému názvu. V tom istom roku bol ešte raz uväznený a prakticky z väzenia aj prvýkrát kandidoval v srbských prezidentských voľbách, kde získal takmer stotisíc hlasov, čo je ním samým považované za veľký úspech.

V roku 1991 potom zakladá Srbskú radikálnu stranu, na ktorej čele stojí dodnes. V tomto období založil Šešelj aj niekoľko polovojenských jednotiek, najznámejšou z nich boli pravdepodobne Bieli orly, ktorí boli zodpovední za množstvo vojnových zločinov páchaných na nesrbskom obyvateľstve počas vojny v Chorvátsku a v Bosne a Hercegovine. Obvineniam z týchto zločinov (celkom 15 bodov) čelí dnes Šešelj pred Medzinárodným trestným tribunálom pre bývalú Juhosláviu (ICTY) (The charges against Vojislav Seselj 2003). Tretíkrát bol Šešelj uväznený v roku 1994, opäť pre nezhody s režimom, tentoraz však s politikou Slobodana Miloševića.

V roku 1997 kandidoval Šešelj opäť na post srbského prezidenta. V prvom kole voľby sa Šešeljovi podarilo získať 27,3% hlasov, čo znamenalo jeho postup do druhého kola, v ktorom dokázal zvíťaziť nad protikandidátom Zoranom Lilićom. Voľby však boli vyhlásené za neplatné, pretože volebná účasť nepresiahla požadovanú 50% hranicu. V nových voľbách konaných o dva mesiace neskôr sa Šešeljovi opäť podarilo postúpiť do druhého kola, v ktorom ale zvíťazil Milan Milutinović (Goati 2000: 131-135).

V rokoch 1998 až 2000 bol členom Miloševićovej vlády. V roku 2002 sa znovu pokúsil o zvolenie na post prezidenta, ale skončil až tretí. Následne sa v roku 2003 dobrovoľne vzdal ICTY a od vtedy je vo väzbe v Haagu (Profile: Vojislav Seselj 2006). Napriek väzbe ostáva Vojislav Šešelj stále na čele SRS, za ktorú kandidoval aj v parlamentných voľbách 2007. Postava Vojislava Šešelja sa postupne stala symbolom a martýrom srbských ultranacionalistov a vysokú podporu si zachováva aj medzi radovým srbským obyvateľstvom.

Program a charakteristika SRS

Srbská radikálna strana sa snaží samú seba prezentovať ako umiernené pravicovú stranu, ktorá háji

záujmy srbského národa. Oficiální politický program SRS sa zameriava na riešenie aktuálnych sociálno-ekonomických problémov Srbska ako boj s korupciou a kriminalitou, rozvoj priemyslu a poľnohospodárstva, boj s nezamestnanosťou, reforma penzijného systému, lacné a kvalitné zdravotníctvo a tiež zabezpečenie rovných šancí pre mladých ľudí (<http://www.srs.org.yu/onama/program.php>).

Ekonomický program SRS sa počas existencie strany príliš nezmenil, javí výrazné známky populizmu a objavujú sa v ňom isté nezrovnalosti. Na jednej strane deklaruje SRS podporu slobodnému podnikaniu a plnej privatizácii výrobných prostriedkov. Na druhej strane však presadzuje redistributívnu úlohu štátu v ekonomike, výrazné zvyšovanie minimálnej mzdy, rovnaké dôchodky pre všetkých, bezplatné školstvo a podobne, čím sa výrazne približuje ľavicovým stranám (Goati 2000: 74).

Charakter reálnej politiky a cieľov presadzovaných Srbskou radikálnou stranou však jasne dokazujú príslušnosť strany k extrémne pravicovým subjektom. Jedná sa najmä o extrémny nacionalizmus, izolacionizmus a zo začiatku aj výrazný antikomunizmus (Stojiljković 2006: 192).

Extrémny nacionalizmus je inherentnou súčasťou politiky SRS a jej najpodstatnejším prvkom, na ktorom strana prakticky postavila celú svoju existenciu. Tento fakt sa prejavil už nadviazaním na četnickú tradíciu pri založení strany.

Najdôležitejším dlhodobým cieľom, ktorý Srbská radikálna strana sleduje je vytvorenie Veľkého Srbska, to znamená spojiť všetky Srbmi obývané oblasti bývalej Juhoslávie do jedného štátneho celku. Táto požiadavka sa objavila v programe počas vojny, kedy žiadali zvrchovanosť etnických, nie regionálnych hraníc a pripojenie Čiernej Hory, srbskej Bosny, srbskej Hercegoviny, srbského Dubrovníka, srbskej Dalmácie, srbskej Liky, srbského Kordunu, srbskej Banoviny, srbskej Slavónie, srbského Západného Sremu, srbskej Baranjej a srbského Macedónska k centrálnemu Srbsku (Goati 2000: 72; Stojiljković 2006: 194). S politikou Veľkého Srbska súvisí aj postoj ku kosovskej otázke, kde SRS veľmi razantne odmieta akékoľvek kroky vedúce k posilneniu autonómie, prípadne k nezávislosti Kosova. Oficiálne stanovisko strany k tejto otázke je, že SRS bude vždy považovať Kosovo a Metohiju za súčasť srbského teritória (Serbia will always treat Kosovo as its own territory, SRS 2007).

SRS sa zasadzuje za vytvorenie celistvého a jednotného srbského etnického, štátneho a kultúrneho priestoru. Trvá na kontinuite Republiky Srbskej Krajiny, udržaniu bližších vzťahov s Republikou Srbskou a príprave na definitívne zjednotenie s týmto západným srbským územím. Logicky sa taktiež veľmi kriticky stavali k odtrhnutiu Čiernej Hory od Srbska. SRS sa ďalej zaväzuje bojovať proti ničeniu srbského národného života a tiež proti „vykonštruovaným obvineniam a klamstvám o potenciálnej vine za konflikt na území bývalej Juhoslávie“ (Stojiljković 2006: 194). Odmietanie viny za spôsobenie vojny v Chorvátsku a v Bosne a Hercegovine je prejavom viktimizmu ako ďalšieho charakteristického znaku nacionalizmu SRS. Stavanie sa do pozície obeť je typické pre celý srbský národ, ale taktiež aj pre ostatné balkánske národy.

Ďalším typickým znakom nacionalizmu, opäť nielen SRS, ale v podstate celej srbskej spoločnosti je úzka spätosť s pravoslávím a pravoslávnu cirkvou. Pravoslávna viera je dôležitým zdrojom identity srbského národa, ktorá ich odlišuje od katolíckych Chorvátov a Slovincov, prípadne od moslimských Bosniakov a je tiež zdrojom ich národného sebavedomia.

Izolacionizmus SRS sa prejavuje najmä v oblasti zahraničnej politiky strany a je prítomný v podobe silného antiglobalizmu a antiamerikanizmu. Antiglobalizmus SRS je ideologickým projektom Vojislava Šešelja a je zameraný na kritiku súčasného usporiadania sveta a najmä zahraničnej politiky Spojených štátov amerických. Situáciu, v ktorom sa súčasný svet nachádza nazýva Šešelj „Novým svetovým poriadkom“. Ten bol vyhlásený zločinným aktom americkej invázie do Iraku v roku 1991, počas pôsobenia prezidenta Georga Busha seniora. Vojna v Perzskom zálive bola spôsobom, ktorým

dali Spojené štáty americké najavo svoju univerzálnu politickú, ekonomickú a vojenskú hegemoniu, po ukončení bipolárneho rozdelenia sveta trvajúceho od konca druhej svetovej vojny po pád Sovietskeho zväzu (Šešelj 2007a). Existencia ľudstva je podľa Šešelja zneistená sebeckými záujmami hlavného stroju priemyselneho a technologického pokroku, ktorého výsledky sú premieňané v prostriedky dominancie a ničenia kolektívneho vedomia národov a autochtónnych kultúr. Po stáročia uchovávané hodnoty sú zvonku umelo a brutálne ohrozované a popierané. Dnes už neexistujú žiadne trvalé pravidlá, jediným takýmto stabilným a trvalým pravidlom je poslušnosť voči vedúcej nepopierateľnej vôli, pričom technológia sa stala prostriedkom zotročovania ľudí, namiesto toho, aby im dala slobodu. Tým, že civilizácia nového svetového poriadku ničí svoje kultúrne dedičstvo, si však pripravuje vlastný úpadok, pretože ničí aj inteligenciu, estetiku a morálku (Šešelj 2007a). Srbská radikálna strana tiež vyjadrila verejnú podporu režimu Saddáma Husajna, ktorého označili za obrancu sveta pred globalizáciou a ničéním národov. SRS však principiálne neodmieta spájanie národov. Podporuje spoluprácu rôznych rás, národov, kultúr a náboženstiev, nesmie však byť ohrozené kolektívne povedomie národa, ktoré je zárukou zachovania slobody ľudí (Šešelj 2007b). Koncept Nového svetového poriadku poukazuje na reakčný charakter SRS, ktorá sa v tomto smere profiluje ako antimodernistická, izolacionistická strana vyznačujúca sa sentimentálnosťou k „starým dobrým“ hodnotám a poriadkom. Tento koncept sa tiež v modifikovanej podobe objavuje aj u niektorých iných extrémne pravicových zoskupení v Srbsku.

Antikomunizmus SRS bol viditeľný najmä v počiatkoch existencie strany a rovnako ako extrémny nacionalizmus vychádzal z četnickej tradície. Postupne však strana zľavila z vyhranených antiľavičiarских pozícií, čo jej umožnilo podieľať sa na vláde s Miloševićovými socialistami.

Ďalšie srbské ultrapravicové subjekty

Okrem Srbskej radikálnej strany pôsobí v Srbsku ešte niekoľko extrémne pravicových zoskupení. Spravidla sú to buď konzervatívne monarchistické subjekty vychádzajúce z četnikov alebo „klasické“ neonacistické organizácie kopírujúce zoskupenia tohto druhu v západnej Európe. V oblasti Vojvodiny pôsobí tiež niekoľko maďarských organizácií sledujúcich obnovenie niekdajšieho Uhorska. Zo srbských organizácií môžeme za významnejšie považovať zoskupenia: Strana srbskej jednoty, Obraz, Blood and Honour Serbia, Nacionalni stroj a Racionalisti Srbije.

Strana srbskej jednoty

Strana srbskej jednoty (Stranka srpskog jedinstva, SSJ) bola založená Željkom „Arkanom“ Ražnatovićom v roku 1993 ako ad hoc platforma pred vtedajšími parlamentnými voľbami, ktorá sa snažila vyťažiť čo najviac hlasov z rozkolu Šešelja a Miloševića. Napriek masívnej predvolebnej kampani, financovanej Ražnatovićom sa SSJ nepodarilo vo voľbách uspieť a strana nezískala ani jeden mandát. Programovo sa v tej dobe SSJ profilovala ako prorežimná, ultranacionalistická strana s veľkosrbským zameraním (Vasić 2000). Strana pôsobila značne kontroverzným dojmom, najmä vďaka samotnej osobe zakladateľa. Željko Ražnatović bol medzinárodne známy zločinec, ktorý bol v 70. rokoch hľadaný a niekoľkokrát aj trestaný v mnohých krajinách západnej Európy, kam emigroval, pričom ale z väzenia sa mu väčšinou podarilo ujsť. Začiatkom 80. rokov sa vrátil do Juhoslávie, kde pokračoval v kriminálnych aktivitách a začal tiež podnikať. Po vypuknutí konfliktu v Chorvátsku a v Bosne a Hercegovine vytvoril polovojenskú formáciu Srbská dobrovoľnícka garda, známa tiež ako

Arkanove tigre, ktorá pozostávala z fanúšikov futbalového klubu Červená hviezda Belehrad a bola zodpovedná za mnohé vojnové zločiny (Milza 2005: 446). Za tieto zločiny bola neskôr proti Ražnatovičovi vznesená obžaloba pred ICTY v Haagu. Ražnatović bol nakoniec zavraždený v januári roku 2000 (<http://www.moljac.hr/biografije/raznatovic.htm>). Paradoxne, v decembri 2000, po smrti Ražnatoviča, sa SSJ v koalícii s ďalšími tromi stranami (Strana srbského pokroku, Zjednotená strana dôchodcov a Roľnícka strana Srbska) podarilo uspieť v parlamentných voľbách a so ziskom 5,3% hlasov obsadila 14 mandátov. Strana zároveň pod vedením nového predsedu Borislava Pelevića zrevidovala svoju extrémistickú orientáciu a niektorí autori ju dnes radia k socialistickým stranám (Balík 2002: 407). V ďalších voľbách sa strane nepodarilo uspieť a v roku 2007 už ani nekandidovala do parlamentných volieb. Strana srbskej jednoty teda zostáva marginálnym subjektom, ktorého zaradenie k extrémnej pravici je navyše v súčasnosti značne problematické.

Obraz

Obraz (Otačastveni pokret Obraz, ďalej „Obraz“) je fundamentalistické pravoslávne hnutie snažiace sa pôsobiť ako alternatíva bežným srbským politickým stranám. Hnutie založil Nebojša Krstić v roku 1993, v rokoch 1995 a 1996 vydával v spolupráci s niekoľkými mníchmi a kňazmi rovnomenný ortodoxný časopis. Od prelomu rokov 1997 a 1998 sa hnutie primárne zameriava na politické aktivity (pozri <http://rus-obraz.org/?q=node/1>). Jeho program sa vyznačuje silným tradicionalizmom a dôrazom na základné hodnoty pravoslávia. Obraz je výrazne nacionalistický, veľkosrbský a objavujú sa u neho tiež prvky xenofóbie a rasizmu. Hlavným cieľom hnutia je vybudovať „silný srbský národný štát, kde by Srbi neboli chudobní a opovrhovaní, ale rešpektovaní domáci páni“. Ich politika je založená na štyroch základných princípoch: milovať Boha a otčinu, srbské Srbsko, hospodárnosť a hrdinské ozbrojené sily (bližšie <http://www.srb-obraz.org/>). Hnutie tiež odmieta účasť na parlamentných voľbách, čo dotvára jeho celkový antisystémový charakter. Podľa ich vlastných zdrojov má Obraz niekoľko tisíc členov a pôsobí vo všetkých Srbsmi obývaných oblastiach bývalej Juhoslávie a tiež v niektorých srbských komunitách v zahraničí (napr. v Rumunsku). Od roku 2003 existuje odnož Obrazu aj v Ruskej federácii (<http://rus-obraz.org/>).

Blood and Honour Serbia

Blood and Honour Serbia (Krv i Čast Srbija, ďalej „B&H Serbia“), srbská pobočka medzinárodnej neonacistickej siete vznikla v roku 1995. Podľa ich vlastných slov prešli dvoma vývojovými fázami. Prvou fázou je obdobie od roku 1997, kedy sa B&H Serbia rozvinula do podoby pevnejšej organizácie s oficiálnym členstvom, štruktúrou a vnútornými pravidlami. Druhá fáza trvá od roku 1999, od kedy sa B&H Serbia zameriava primárne na politické aktivity a nie len na organizovanie kultúrnych akcií. B&H Serbia, podobne ako Srbská radikálna strana, pracuje s konceptom Nového svetového poriadku. Na rozdiel od SRS však Blood and Honour chápe Nový svetový poriadok ako prostriedok židov na „zničenie bielej rasovej identity a árijskej kultúry“ (bližšie <http://www.bhserbia.org/intro.htm>). Srbská pobočka B&H vydáva časopis Krv a tiež neoficiálny magazín Combat 18 pod názvom Nový signál.

Nacionalni stroj

Nacionalni stroj (NS) je srbské zoskupenie, ktoré samé seba označuje ako politickú organizáciu propagandisticko-vzdelávacieho charakteru, ktorá bojuje za národnú slobodu, sociálnu pravdu a rasovú identitu. Do pozornosti širšej verejnosti sa NS dostal v novembri roku 2005, kedy jeho členovia zaútočili na protifašisticky zameranú besedu na pôde Filozofickej fakulty v Novom Sade (Svastika u kljunu obesnih dvoglavih orlića 2005). Po tomto incidente bolo 15 členov NS zatknutých a v súčasnosti je otázne, či zoskupenie naďalej vyvíja aktívnu činnosť.

Rasonalisti Srbije

Rasonalisti Srbije je hnutie založené na koncepte rasonalizmu – rasového nacionalizmu. Jedná sa v podstate o neonacistické hnutie, ktorého hlavným cieľom je rasovo nacionalistická revolúcia. Hnutie je silne antisemitské, antimaterialistické a na rozdiel od väčšiny ostatných srbských ultrapravicových zoskupení sa vyznačuje tiež paganizmom a odkazmi na slovanskú mytológiu. Rasonalisti kladú vo svojom programe tiež dôraz na ochranu prírody, pretože „len v zdravom a čistom okolí môže existovať zdravý a čistý národ“ a sami seba označujú za esenciálne ekologické hnutie (bližšie <http://www.rasonalisti.net/>).

Okrem týchto spomínaných organizácií pôsobí na území Srbska ešte niekoľko menších zoskupení (napr. Srbský oslobodenecký front, Svätý Justín filozof) a tiež niekoľko četnických hnutí, z ktorých mnohé pôsobia v širšom regióne bývalej Juhoslávie, najmä v Srbmi obývaných oblastiach Bosny a Hercegoviny a Chorvátska.

Záver

V závere môžeme skonštatovať, že srbské extrémne pravicová scéna ma jedného dominantného aktéra – Srbskú radikálnu stranu, ktorá sa si dlhodobo udržuje volebnú podporu takmer tretiny srbských občanov. Nezvyklo vysoká podpora ultrapravice v Srbsku je dokladom historicky podmieneného vysokého vplyvu nacionalizmu v srbskej spoločnosti, ale taktiež katastrofálnej ekonomickej a sociálnej situácie v krajine a celkovej nekonsolidovanosti srbskej demokracie. Okrem SRS však v Srbsku pôsobí aj niekoľko menších ultrapravicových organizácií vychádzajúcich z konzervatívneho pravoslávneho tradicionalizmu ako Obraz a četnické hnutia a taktiež niekoľko neonacistických zoskupení ako Blood and Honour Serbia, Nacionalni stroj a Rasonalisti Srbije.

Zoznam použitých zdrojov

Knižné publikácie:

- Balík, S. 2002. „Republika Srbsko“. In: Fiala, P. – Holzer, J. – Strmiska, M. a kol.: Politické strany ve střední a východní Evropě. Brno: IIPS.
- Goati, V. 2000. Elections in FRY from 1990 to 1998. Will of People or Electoral Manipulation. Beograd: CeSID.
- Malešević, S. 2002. Ideology, Legitimacy and the New State. Yugoslavia, Serbia and Croatia. London: Frank Cass Publishers.
- Milza, P. 2005. Evropa v černých košilích. Praha: Themis.
- Paxton, R. 2007. Anatomie fašismu. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Pelikán, J. 1997: Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii. Geneze, vývoj, perspektivy. Praha: Karolinum.
- Stojiljković, Z. 2006. Partijski sistem Srbije. Beograd: Službeni glasnik.

Internetové zdroje:

- Biografija prof. Dr. Vojislava Šešelja. Dostupné z WWW: <http://www.vojislavseselj.org.yu/bio.php>, overené ku dňu 29.6.2007.
- Blood and Honour Serbia. Dostupné z WWW: <http://www.bhserbia.org>, overené ku dňu 29.6.2007.
- CeSID 2007. Dostupné z WWW: http://www.cesid.org/rezultati/sr_jan_2007/index.jsp, overené ku

dňu 29.6.2007.

- Obraz. Dostupné z WWW: <http://www.srb-obraz.org>, overené ku dňu 29.6.2007.
- Profile: Vojislav Seselj 2006. Dostupné z WWW: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2317765.stm>, overené ku dňu 29.6.2007.
- Rasonalisti Serbije. Dostupné z WWW: <http://www.rasonalisti.net>, overené ku dňu 29.6.2007.
- Russkij Obraz. Dostupné z WWW: <http://rus-obraz.org/>, overené ku dňu 29.6.2007.
- Serbia will always treat Kosovo as its own territory, SRS 2007. Dostupné z WWW: <http://www.tanjug.co.yu/news.aspx?rbx=3&rbxn=Political%20parties>, overené ku dňu 30.4.2007.
- Srbská radikálna strana. Dostupné z WWW: <http://www.srs.org.yu>, overené ku dňu 29.6.2007.
- Svastika u kljunu obesnih dvoglavih orlića 2005. Dostupné z WWW: <http://www.dnevnik.co.yu/modules.php?name=News&file=article&sid=4869>, overené ku dňu 29.6.2007.
- Šešelj, V. 2007a. Ideological concept and theoretical paradigm of globalism as a new world order. Dostupné z WWW: <http://www.antiglobalizam.com/?lang=eng&str=koncept/1>, overené ku dňu 29.6.2007.

Kontaktní hypotéza v odborné literatuře pojednávající o interetnických vztazích

Autor: Kateřina Dvořáková

Email:

In this article we summarize information about contact hypothesis, an important theory in the sociology of racial and ethnic relations which influenced many studies as well as policies in the USA and Europe. The contact hypothesis was developed after the Second World War and supposes that intergroup contacts lead to a decrease of prejudices that originate in the ignorance of the "other" groups and help to eliminate discrimination. Allport, the most important representative of contact hypothesis, stated conditions of the most effective contact. Among the most significant ones are: the same status of people during the contact, common objectives, mutual cooperation and support of contact by authorities, laws and customs. Many other conditions were added eventually. Scientists also concentrate on mechanisms of how the hypothesis functions and they studied for example the generalisation of the experience with one individual onto the whole group. Although, many studies were inspired by the contact hypothesis, their results are not always unequivocal. They often depend on the situation of contact. The critics blame the contact scientists of taking into consideration only individual characteristics and forgetting to analyse structural factors.

Cílem tohoto článku je seznámit čtenáře s kontaktní hypotézou, neboli kontaktní teorií. Jedná se o jednu z předních teorií literatury věnované předsudkům (Jackman a Crane 1986), která od poloviny minulého století ovlivnila mnoho vědeckých výzkumů i politických opatření. Kontaktní hypotéza se zabývá vlivem kontaktů na vztahy mezi skupinami, zejména na vztahy mezi majoritou a minoritou. Vychází z předpokladu, že neznalost vede k mylným, zjednodušujícím a negativním názorům, z nichž pramení nepřátelství a diskriminace. Podle kontaktní hypotézy může kontakt mezi skupinami za příznivých podmínek snižovat meziskupinové napětí, úzkost, nepřátelství a předsudky (van Dick a spol. 2004). Vědci z různých oborů testovali tuto hypotézu na postojích majority k etnickým menšinám, imigrantům, tělesně postiženým, státním zaměstnancům, lidem s nízkým statusem, důchodcům apod. My se budeme zabývat především tím, co kontaktní hypotéza říká o postojích majority k etnickým menšinám a k imigrantům. V první části představíme kontaktní hypotézu, její vznik, předpoklady a mechanismy, ve druhé se budeme věnovat několika výzkumům, které z ní vycházely, a ve třetí se zaměříme na její kritiku.

Vznik a předpoklady kontaktní hypotézy

Kontaktní hypotéza vychází z prací poválečných sociálních vědců, kteří zkoumali vznik předsudků a pokoušeli se zjistit, zda a jak je možné předsudky snížit (např. Watson 1947 v Pettigrew 1998). Teoreticky jsou debaty o kontaktní hypotéze založeny na sociálně psychologických perspektivách, které se zaměřují na potenciál jedince změnit své postoje. Největší podíl na jejím vzniku měl Gordon W. Allport, který se ve své knize *The Nature of Prejudice* (Povaha předsudku) publikované poprvé v roce 1954 neomezil jen na konstatování, že snížení předsudků je možné dosáhnout pomocí meziskupinových kontaktů, ale stanovil také podmínky, za jakých mají největší naději na úspěch.

Allport (1992) se domníval, že předsudky vznikají zkresleným vnímáním a hodnocením jevů týkajících se etnických menšin a jsou podmíněny historií, sociokulturními faktory, situačním kontextem, psychikou člověka a objektem předsudku. Na jejich vzniku se podílejí především dva kognitivní procesy: kategorizace, díky níž vnější komplexní svět vnímáme ve zjednodušujících kategoriích, a generalizace, prostřednictvím které to, co pozorujeme u malého vzorku lidí, zobecňujeme na celou kategorii. Z toho vychází i Allportova definice etnického předsudku jako „antipatie založené na chybné a strnulé (neměnné) generalizaci. [Předsudek] Může být pociťován i vyjadřován. Může být zaměřen na celou skupinu nebo na jednotlivce jakožto člena skupiny.“ (Allport 1992:10).

V důsledku těchto kognitivních procesů vnímáme neznámé lidi spíše jako členy určité skupiny než jako jedince se sobě vlastními vlastnostmi. Cizí skupiny poznáváme skrze známé a snadno identifikovatelné charakteristiky, jako je například barva kůže, jejichž prostřednictvím pak „druhé“ nejen rozdělujeme do kategorií, ale na jejichž základě zároveň interpretujeme význam jejich jednání a přisuzujeme jim další vlastnosti. Jak se ukazuje (např. Mayer 1996), bývají stereotypy cizích skupin na rozdíl od stereotypu vlastní skupiny často negativní. Jedince z cizí skupiny navíc považujeme za vzájemně podobné (vlastní skupina je vnímána více diferencovaně), zatímco jedince z různých skupin za hodně odlišné.

Předsudky je podle Allporta možné snižovat kontaktem mezi skupinami, při němž se skupiny poznají a zjistí, že mají mnoho společného či podobného. To vede k vyvrácení neracionálních a mylných informací. Allport se domníval, že čím více má jedinec s cizí skupinou kontaktů, tím menší má vůči ní předsudky. „Představa, že nepřátelství se zakládá na neznalosti je truismus, stejně jako názor, že blízkost s sebou přináší přijetí a rovnost“ (Jackman a Crane 1986: 459). Podle kontaktní hypotézy poskytují přímé kontakty mezi skupinami lepší informace než sporadické (a často negativní) informace z televize a filmů. Kontakty vedou ke snižování předsudků a ve svém důsledku i k omezování diskriminace (Hanssen 2001).

Podmínky kontaktu

Mezi kontaktem a předsudky však podle Allporta (1958 v Hrčka 1997) neexistuje jednoduchý vztah. Výsledek totiž vždy záleží na podmínkách kontaktní situace. Podle Allporta závisí na:

- množství a délce kontaktů,
- statusových aspektech kontaktu - skupiny si musí být podobné,
- rolových aspektech kontaktu - zda je kontakt spojen s kompetitivní či kooperativní aktivitou,
- sociální atmosféře kontaktu - zda převažuje segregace nebo egalitarismus, zda je kontakt vnímán jako meziosobní nebo jako meziskupinový, zda je jeho účastník považován průměrného představitele skupiny nebo za výjimku,
- osobnosti jedince a jeho počátečních předsudcích - například u osob úzkostných, agresivních a nepřátelských se předsudky překonávají hůře,
- oblasti kontaktu - náhodná, náboženská, politická, pracovní...,
- zkušenostech během kontaktu - zda jsou v rozporu s původním stereotypem

Tyto Allportovy podmínky, které mají podporovat působení kontaktu, byly pozdějšími vědci rozpracovány do čtyř klíčových faktorů kontaktní situace, bez jejichž splnění může kontakt vést dokonce k růstu předsudků (Duckitt 1992 v Liebkind a spol. 2000), ke zvýšení napětí nebo k vyostření konfliktu mezi skupinami (Bratt 2002). Důležitost těchto faktorů konstatovaly i Pettigrew a Tropp (2004 ve van Dick a spol. 2004), kteří analyzovali mnoho studií vycházejících z kontaktní hypotézy a odhalili, že heterogenost jejich výsledků souvisí se splněním nebo nesplněním základních faktorů kontaktní situace. Tyto čtyři faktory jsou (podle Pettigrew 1998):

1. Stejný status skupin při kontaktu. Na této podmínce se shoduje většina vědců. Při kontaktní situaci je důležité, aby obě skupiny očekávaly a vnímaly stejný status druhé skupiny (např. Cohen 1982 v Pettigrew 1998). Jackman a Crane (1986) dokonce dospěli k závěru, že socioekonomický status černochoů (v USA) by měl být při meziskupinovém kontaktu vyšší než status bělochů, aby se překonal rozdíl vycházející z „hierarchie ras“ existující ve společnosti .

2. Společné cíle. Zejména důležité je aktivní úsilí o dosažení společných cílů, při němž lidé z různých skupin potřebují jeden druhého.

3. Spolupráce mezi skupinami, při níž nedochází k soupeření. Podle Brewera a Millera (1986 v Gaertner a spol. 1990) kooperace umožňuje soustředit se na osobní vlastnosti druhého a budovat osobnější vztahy. Rovněž zvyšuje soudržnost skupiny a vzájemnou přátelskost, protože lidé bývají přátelštější k těm, kteří jim přinášejí nějaký prospěch (Johnson and Johnson 1972 v Hansell a Slavin 1981).

4. Podpora autoritami, zákony nebo zvyklostmi. Pokud jsou kontakty mezi skupinami podporovány společností, jejími normami a institucemi, pak k nim dochází snáze a mají i lepší výsledky. Liebkind (2000) píše, že lidé u vlády, zejména politici implementující novou legislativu, soudci a policie, by měli jednoznačně podporovat více kontaktů a integraci menšin do společnosti. Měli by vytvořit takové sociální klima, v němž by existovaly tolerantnější normy a porušování těchto norem by se trestalo.

S dalšími výzkumy přibýlo ještě mnoho dalších podmínek, které by podle badatelů měly zvyšovat naději kontaktu na úspěch. V současnosti jich existuje dlouhý seznam a je velmi obtížné najít v reálném životě situace, za nichž by byly splněny všechny. Patří k nim například společný jazyk, dobrovolnost kontaktu, dobrá ekonomická situace lidí v kontaktu, nepřilíš silné počáteční předsudky, vyvrácení stereotypu při kontaktu, stejný status skupin i mimo kontaktní situaci, subjektivní důležitost kontaktu pro člověka a mnoho dalších.

Pettigrew (1998) kritizuje některé kontaktní vědce za to, že jako by pouze hledali ty nejideálnější podmínky pro kontakt a nezabývali se skutečnými vztahy. Navíc prý nedokáží rozlišovat mezi opravdu nezbytnými podmínkami kontaktu a těmi, které pouze podporují jeho působení. Problémem také je, že na mnohých podmínkách se vědci neshodnou a některé z nich si dokonce vzájemně odporují.

Například Jackman a Crane (1986) se domnívají, že kontakt, aby přinesl očekávaný výsledek, by měl být dlouhodobý, osobní a neformální. Vztah mezi jedinci z různých skupin podle nich nemusí být blízký, ale stačí i relativně povrchní. Nejdůležitější je, aby se jednalo o zkušenost s individuálními lidmi. Jiné výzkumy ale ukázaly, že pozitivní vliv na předsudky mají pouze bližší kontakty. Pettigrew (1998) nebo Bratt (2002) dokonce za jednu z nejdůležitějších podmínek kontaktní situace považují potenciál k vytvoření přátelství. Myslí si, že v situacích, které mohou vést k uzavření přátelství, jsou ideálně splněny všechny Allportovy podmínky.

Jiní vědci prohlašují (např. Alreshoud a Koeske 1997 v Bratt 2002), že ke zlepšení meziskupinových postojů stačí pouhý kontakt. Existují totiž studie, jež ukázaly, že i bez splnění základních podmínek může mít kontakt pozitivní vliv na vztahy. Samotný kontakt může být důležitý i proto, že podle van Dicka a spol. (2004) s kontakty v práci, ve škole nebo v místě bydliště roste šance mít přátele a známé z jiných skupin. Také výzkum v západním Německu ukázal, že pokud mají lidé více příležitostí setkat se s příslušníky jiných skupin, tak se s nimi setkávají častěji, což zase vede k vytváření bližších vztahů (Wagner a spol. 2003 ve van Dick a spol. 2004).

Wilner (1952 v Jackman a Crane 1986) dospěl k výsledkům, že mezi mírou neformálních interakcí mezi bělochy a černochoy (v USA), přátelstvím a blízkostí existuje silný vztah. Ve školách totéž potvrdili DuBois a Hirsch (1990 ve van Dick a spol. 2004), když zjistili, že děti žijící ve čtvrti nebo chodící do školy s dětmi jiných ras, mají větší pravděpodobnost spřátelit se s nimi. Jedná se o takzvaný „princip blízkosti“, podle něž si lidé nejpravděpodobněji vyberou přátele z těch, s nimiž se často setkávají (Jackman a Crane 1986). Podle této logiky mají i vzdálené a náhodné kontakty pozitivní vliv na vztahy, neboť se mohou změnit v kontakty bližší a osobnější. To je jeden z argumentů proti ghettoizaci a segregaci menšin (van Dick a spol. 2004). Hansell a Slavin (1981) nicméně tvrdí, že dvě desetiletí desegregace v amerických školách ke zlepšení vztahů mezi "rasami" nepřispěly a že pouhá společná přítomnost ve škole zřejmě nestačí.

Islam a Hewstone (1993) se pokusili spojit různé podmínky kontaktu dohromady a vytvořili škálu na měření kvality kontaktu (rovnost statusu, příjemnost, dobrovolnost, hloubka kontaktu, soupeření nebo kooperace), kterou pak srovnávali s kvantitativními charakteristikami kontaktu, a zjistili, že kvalita kontaktu ovlivňuje předsudky více než jeho kvantita.

Procesy vysvětlující pozitivní vliv kontaktu

Původní kontaktní hypotéza se nezabývala procesy změny a neříkala, jakým způsobem a proč se postoje a chování při kontaktu mění (Pettigrew 1998). V poslední době se ale hodně diskutuje o mechanismech, na jejichž základě kontaktní hypotéza funguje (Connolly 2000).

Podle Hewstona a Browna (1986 v Hrčka 1997) jsou představy o cizí skupině před kontaktem monopolistické (vycházejí jen z jedné nebo několika málo charakteristik), statické (nemění se) a

stereotypní. Při setkání mezi skupinami panují vždy nejprve obavy, které mohou i bez počátečních předsudků vést k negativním reakcím. Během kontaktu můžeme o druhé skupině získat nové znalosti, naše představy i naše obavy se mohou postupně měnit, a to zejména tehdy, když setkání vyvrací původní stereotypy, když proběhne s typickým členem skupiny a když není ojedinelé. Kontakt může také přinést nový pohled na vlastní hodnoty a normy, které tak přestanou být chápány jako jediné správné a možné (Pettigrew 1998).

Aron a McLaughlin-Volpe (2002 ve van Dick a spol. 2004) analyzovali vliv přátelství na předsudky a zjistili, že blízký vztah vede k rozšíření sebepojetí a k inkorporaci zdrojů, identit a perspektiv toho druhého. Seberozšíření je podle nich základním motivem lidského jednání a jedním ze způsobů, jak ho dosáhnout, je právě skrze blízké přátelství. Podle Pettigrewa (1998) snižuje meziskupinové přátelství předsudky, protože se v něm více učíme o druhé skupině, soucítíme s ní a identifikujeme se s ní. Přátelství navíc přispívá k sebepotvrzení, sebeúctě a poskytuje člověku socioemocionální podporu. Podle Ellisona a Powera (1994 v Aboud a spol. 2003) je zejména "mezirasové" přátelství mezi dětmi spojeno s pozitivními postoji vůči jiným "rasám" a s integrací v dalším životě.

Gaertner a spol. (1990) zkoumali, jaký vliv na vztahy a vnímání dvou skupin má kooperace. Podle teorie sociální identity (Tajfel a Turner 1979 v Gaertner a spol. 1990) snižuje kooperace význam hranic mezi skupinami. Kooperace spojuje dvě skupiny v jednu prostřednictvím proměny kognitivních reprezentací jejich členů, čímž se snižují předsudky. Je to proto, že lidé se spolu setkávají, pracují na společném cíli a sdílí společný osud. Nicméně i v případě, že si obě skupiny ponechají svou původní identitu a nesloučí se, může kooperace přispět k vzájemnému respektu, který neohrožuje vlastní kladné skupinové identity (Deschamps a Brown 1983 v Gaertner a spol. 1990). Kooperace má pozitivní vliv na postoje také díky snižování disonance mezi chováním a postoji, neboť změna chování - při kooperaci - může vést ke změně myšlení (Brewer a Miller 1996 v Bratt 2002).

Kontaktní vědci se také zabývají otázkou, jakým způsobem dochází ke generalizaci kontaktní zkušenosti. Podle Pettigrewa (1998) existuje generalizace situační, kdy se postoje ze situace kontaktu rozšíří i na další příležitosti, dále generalizace z individuální úrovně na úroveň skupinovou, při níž kladný vztah k jednomu členovi cizí skupiny ovlivňuje naše vztahy k celé této skupině, a nakonec generalizace pozitivních postojů z jedné cizí skupiny i na skupiny ostatní (Pettigrew 1998). Hewstone a Brown (1986 v Connolly 2000) ale tvrdí, že kontakt často vede jen ke změně vztahů k určité osobě. Domnívají se, že aby došlo ke generalizaci, bylo by potřeba, aby dotyčná osoba byla vnímána jako typický představitel své skupiny a ne jako výjimka, což se stává častěji. Brown (1995 v Liebkind a spol. 2000) také tvrdí, že ke generalizaci pozitivní zkušenosti na celou skupinu dochází pouze tehdy, když je členství ve skupině důležitou charakteristikou kontaktní situace. Jelikož však tyto podmínky nebývají vždy splněny, vede kontakt často jen k tomu, že člověk druhou skupinu rozdělí na subkategorie, do nichž zařazuje její atypické členy, ale jeho předsudky vůči celé skupině se nemění (Brewer and Brown 1998 v Aboud a spol. 2003).

Podle Liebkind a spol. (2000) je však i heterogenizace druhé skupiny jistým posunem vpřed a může přispět ke snížení diskriminace. Dekategorizace, kdy jednotlivé členy vnímáme spíše z hlediska jejich individuálních charakteristik (Bratt 2002), může postupným vývojem vést k rekategorizaci, kdy „cizí“ skupinu zahrneme do nové, obsáhlejší kategorie „my“ (Gaertner a Dovidio 2000 v Hewstone a spol. 2002). Dekategorizace i rekategorizace jsou však podle Brewera a Gaertnera (2001 v Hewstone a spol. 2002) jen dočasným a nestabilním řešením problému meziskupinové diskriminace, neboť jednotlivce připravují o jejich cennou sociální identitu v menších skupinách, a tudíž i o naplňování jejich potřeb kognitivní jednoduchosti a snižování nejistoty.

Pozitivní vliv kontaktu se pokouší vysvětlit i jiné modely. Některé například předpokládají, že při kontaktu je nejdůležitější pozitivní zkušenost s druhou skupinou, a proto by skupiny neměly ztratit svou identitu míšením. Každá skupina by měla mít svůj úkol, svá specifika, kterými přispívá k dosažení společného cíle všech (např. Deschamps a Brown 1983 v Connolly 2000). Další modely vycházejí z toho, že úspěch kontaktu není ve zrušení existujících skupinových identit, ale ve vytvoření nové, nadřazené identity (Gaertner a spol. 1996 v Connolly 2000). Pettigrew (1998) se však domnívá, že pokud kategorie a jejich hranice zůstanou zachovány, může to vést k posílení percepce rozdílů mezi skupinami a k růstu meziskupinové úzkosti. Hranice totiž vždy vzbuzují nedůvěru.

V některých případech může mít kontakt i kontraproduktivní účinky, posilovat vnímání meziskupinových rozdílů, případně upevňovat původní představy o cizí skupině, neboť lidé mají tendenci podceňovat chování odlišné od stereotypů nebo je přičítat náhodě, výjimce apod. Meziskupinová úzkost totiž vede ke zúžení pozornosti a způsobuje preferenci jednoduchých, stereotypních a s očekáváními konzistentních hodnocení příslušníků cizí skupiny (Pettigrew 1998). Pozitivní zkušenost kontaktu se může také projevit teprve po nějaké době a časem odeznít (Allport 1992).

Výzkumy

Kontaktní hypotéza podnítila od svého vzniku mnoho výzkumů, které testovaly vliv kontaktů na předsudky. Vědci k této otázce přistupovali různými způsoby, různými metodami, vybírali si nejrůznější situace i skupiny a dospěli k ne zcela jednoznačným výsledkům. Bádání v této oblasti muselo být velmi zajímavé zvláště v době převratných společenských změn v USA a v JARu spojených se zrušením segregace. V tomto článku se samozřejmě nemůžeme zabývat všemi výzkumy, ale rádi bychom odhalili alespoň malou část z nich.

Výzkumy vycházející z kontaktní hypotézy hledaly vztah mezi kontakty a předsudky nejrůznějšími metodami, například prostřednictvím standardizovaných dotazníků, pozorování, nestrukturovaných rozhovorů apod. Výzkumy probíhaly ve školách, v nejrůznějších institucích, mezi policisty, na lodích,

v armádě, v desegregovaných čtvrtích, v etnicky homogenních lokalitách, na plážích, v restauracích a na mnoha dalších místech, jakož i v laboratorních podmínkách. Často se jim ale vytýká přílišná orientace na podmínky kontaktu, nahrazování skutečných kontaktů při analýze pouhou příležitostmi ke kontaktům a opomíjení problému sebevýběru, kdy lepší postoje k cizím skupinám jsou interpretovány jako důsledek kontaktů, ale mohou být naopak jejich příčinou.

Z realizovaných výzkumů uvedme například následující: Brophy (1946 v Pettigrew 1998) zkoumal postoje námořníků a zjistil, že společná služba lidí různých "ras" na jedné lodi přispěla ke snížení jejich předsudků. Podobně i společný boj bělochů s černochoy v armádě za druhé světové války vedl ke zlepšení jejich meziskupinových postojů (Stoufer a spol. v Pettigrew 1998). Pettigrew (1998) však poznamenává, že i přes tuto zkušenost nedošlo k situační generalizaci těchto postojů a vojáci, jakmile se po skončení války vrátili domů, znovu přijali své předchozí předsudky. Liebkind a spol. (2000) zkoumali vztah profesionálů (policistů, doktorů a zdravotních sester) k minoritám a zjistili, že jejich postoje se zlepšily i prostřednictvím nedobrovolných kontaktů či kontaktů s lidmi nižšího statusu, které však byly individualizované, časté a hlubší. Schofield (1979) zkoumala dlouhodobé důsledky společného studia nebo segregace ve školách a zjistila, že společná docházka pozitivně ovlivnila pozdější vztahy a interakce dětí. Vliv kontaktu však časem zeslábl. Hansell a Slavin (1981) ale ukázali, že pouhá desegregace ve školách nestačí, ale že je zapotřebí děti povzbuzovat ke kooperaci.

Jeden z mála kvalitativních výzkumů vycházejících z kontaktní hypotézy, výzkum Connollyho (2000) mezi dětmi evangelíky a katolíky v Severním Irsku, odhalil, že kontakt nemusí vždy působit přímočaře směrem k větší toleranci, ale že může vést ke zmateným až kontradiktorním postojům, které kvantitativní výzkumy nedokáží zachytit nebo mohou interpretovat špatně.

V laboratořích zkoumali kontaktní vědci zejména vhodné podmínky kontaktu a procesy, jimiž by bylo možné kontaktní hypotézu vysvětlit. Časté laboratorní experimenty se však této teorii někdy vyčítají (např. Pettigrew 1998), neboť ji prý vzdalují od skutečných interetnických vztahů. Z laboratorních experimentů můžeme uvést například studii Mayera (1996), který zkoumal mechanismus vzniku předsudků a stereotypů. Skupina lidí, kteří se neznali, byla náhodně rozdělena do dvou podskupin. Při pokusu se pak ukázalo, že lidé mají tendenci obhajovat členy vlastní skupiny a vnímat spíše jejich pozitivní vlastnosti, zatímco členy cizí skupiny odsuzují a vidí spíš jejich negativní stránky. Vychází to z procesu kategorizace a zjednodušování. Pokus také prokázal selektivní paměť, která má tendenci uchovávat negativní vzpomínky na „cizince“, zatímco u „vlastních“ negativní zkušenosti vytěsňuje. V jiném laboratorním experimentu zkoumali Gaertner a spol. (1990) vliv spolupráce dvou tříčlenných skupin studentů na pojetí vlastní identity a na změny jejich kognitivních reprezentací. Ukázalo se, že spolupráce vedla ke spojení skupin a k jejich sebepojetí jako jedné skupiny. To bylo doprovázeno i lepším hodnocením „druhých“ a jejich vnímáním jako sobě podobnějších. Skupiny, které nespolupracovaly, tuto jednotu nepociťovaly, přestože sdílely společný prostor i některé vnější znaky.

Kritika kontaktní hypotézy

Kontaktní hypotéza má mnoho kritiků, kteří jí vyčítají její zjednodušující východiska i optimismus, s nímž přistupuje k meziskupinovým vztahům. Connolly (2000) se například domnívá, že přestože se kontaktní hypotéza vyvinula z politického zájmu o snížení předsudků, zaměřuje se pouze na rozdíly v postojích na individuální úrovni v závislosti na osobnosti, socializaci nebo mezirasových zkušenostech. Vychází totiž z předpokladu, že meziskupinové postoje jsou vlastnictvím jednotlivců a vyjadřují spíše nepřátelství mezi lidmi než politické zájmy. Sigelman a Welch (1993 v Connolly 2000) to nazvali naivním optimismem. Podle Pettigrewa (1986 v Hrčka 1996) nejsou postoje k cizím menšinovým skupinám ovlivněny pouze samotnými kontakty, ale zasahují do nich i další faktory, kulturní, ekonomické, politické, sdělovací prostředky nebo dramatické společenské události. Proto by se při studiu interetnických vztahů nemělo zapomínat na sledování vzájemného ovlivňování těchto různých faktorů, stejně jako sociálního prostředí, v němž kontakty probíhají. Podle Browna a Turnera (1981 v Connolly 2000) nepřipouští teoretický individualismus kontaktní hypotézy jakoukoliv analýzu širších sociálních procesů, institucí a struktur, jako jsou například mocenské vztahy, které mohou vést k vytváření a udržování "rasového" a etnického rozdělení. Jelikož toto rozdělení společnosti existuje na mnoha úrovních, od strukturální, politické a ideologické po subkulturní, interakční a biografickou, musí i přístup k němu být mnohoúrovňový. Kontaktní hypotéze se však tento komplexní vztah mezi osobní úrovní a širšími strukturálními, politickými a ideologickými procesy zatím nepodařilo uchopit.

Jackman a Crane (1986) kontaktní hypotéze vyčítají, že se nezabývá vlivem kontaktů na politické postoje k menšinám. Ve svém výzkumu zjistili, že přátelství nebo známost s černochoy (v USA) nemá téměř žádné dopady na postoje k jejich politickým právům. Podle nich se afektivní a sociální blízkost v interetnických vztazích mění snáze než přesvědčení a názory na menšinovou politiku. Je to proto, že „podstatou vztahu mezi dominantní a podřízenou skupinou je vědomí jejich postavení...Pokoušet se...pochopit je [rasové předsudky] nebo se s nimi vypořádat na úrovni citů a zkušeností jedince se jeví jako naprosto scestné“ (Blumer 1958:4,6-7 v Jackman a Crane 1986: 481). Předsudky totiž vycházejí z implicitního vědomí postavení skupin, jsou součástí ideologické obrany skupinových zájmů, a dominantní skupina proto brání svá privilegia nehledě na city k podřízeným skupinám (Jackman a Crane 1986). Je to podobné jako ve vztahu mezi muži a ženami, kde i přes velkou blízkost nechtějí muži ženám přiznat více práv (Hacker 1951 v Jackman a Crane 1986). Z toho lze vyvodit, že s vyšším stupněm kontaktu se sice mění pocity osobního nepřátelství a sociální vzdálenosti, ale mezi oběma skupinami přesto zůstává vztah nerovnosti, z něhož dominantní skupina těží. Proto nezáleží na tom, zda se přátelství generalizuje na celou skupinu, ale zda vede k obraně jejich privilegií (Jackman a Crane 1986).

Pettigrew (1986 v Hrčka 1996) se domnívá, že kontaktní hypotéza je spojena s přeceňováním kognitivních a s podceňováním afektivních aspektů kontaktu. Hodně pracuje s poznáváním druhých skupin, které často, ale ne vždy, vede ke snížení meziskupinové úzkosti nebo vnímání rozdílů mezi skupinami, ale nezabývá se pocity, které mohou mít generalizační efekt a vést k přijetí nejen jednotlivců, ale celé skupiny a často i skupin dalších.

Dixon a Durrheim (2003) si na adresu kontaktní hypotézy stěžují, že se zabývá pouze procesy

sociálních změn, ale opomíjí procesy sociálního konservatismu, jako je přetrvávající segregace v JARu. Kontaktní vědci podcenili segregaci v podobě neoficiálních praktik, které reprodukuje rasové hranice. Přeceňují míru kontaktů v přirozeném prostředí a přehlíží fakt, že se jim lze vyhnout, neboť jednotlivé skupiny mají v prostoru vymezené místo, které odpovídá jejich postavení ve společnosti.

Další kritika tvrdí, že vztah mezi kontakty a postoji se často zkoumá transversálně, a proto je problematické zjistit, jakým směrem funguje kauzalita. Existuje tu výběrový „bias“ a není jisté, zda tolerance je důsledkem nebo příčinou kontaktů (Robinson a Preston 1976 v Connolly 2000). Wilson (1996 v Connolly 2000) tuto otázku zkoumal a zjistil, že kontakty s cizími skupinami mívají spíše lidé, kteří jsou tolerantnější. Jeho výzkum nicméně prokázal i nezávislý vliv kontaktu na snižování předsudků.

Kontaktní hypotéza se stala seberefrenční literaturou. Některé základní teoretické a politické předpoklady hypotézy se začaly považovat za dané, což je někdy na škodu. Přesto se při zkoumání předsudků hodně používá. Podle Connollyho (2000) je to proto, že je jednoduchá a kontakt i přes dlouhý seznam nejrůznějších podmínek opravdu ovlivňuje předsudky. K jejímu častému využití možná vedou také její ideologické premisy, zejména to, že omezuje povahu a příčiny rasismu a etnického rozdělení na neznalost a neporozumění jedinců a zbavuje zodpovědnosti stát. Zcela odmítnout ji však nelze, i když je třeba zaměřit se na širší struktury a instituce a zkoumat i meziosobní procesy a praktiky, které umožňují udržovat a reprodukovat rasové a etnické rozdělení.

Závěr

Podle Ellisona a Powerse (1994 v Connolly 2000) je kontaktní hypotéza nejtrvalejší a nejvíce neměnnou ideou v sociologii rasových a etnických vztahů. Byla v centru mnoha výzkumů a ovlivnila politiku v USA i v Evropě. Přesto se ukazuje, že jednoduchý vzorec „kontakt rovná se snížení předsudků“ často neplatí nebo musí být doprovázen mnoha dalšími podmínkami, které se v reálném životě někdy těžko naplňují. Vliv kontaktu na interetnické vztahy není zcela jednoznačný, což potvrzuje například zkušenost multietnických společností, kde i přes množství kontaktů mezi lidmi z různých skupin nedošlo k výraznějšímu snížení předsudků či diskriminace. Kontaktní hypotéza opomíjí mnoho, zejména makrosociálních faktorů, které ve společnosti existují, a předsudky zjednodušuje na důsledek neznalosti jedinců, což je značně naivní předpoklad. Přes všechna omezení ji však nelze zamítnout úplně, neboť se ukazuje, že kontakt může za určitých podmínek opravdu ovlivňovat mezilidské vztahy a jejich prostřednictvím snad i celou společnost. Bylo by zajímavé lépe prozkoumat vztah mezi postoji a rasismem, diskriminací a interetnickými konflikty ve společnosti stejně jako vliv strukturálních podmínek na utváření a přetrvávání předsudků a hranic mezi skupinami.

Literatura

Aboud, F.E., Mendelson, M. J., Purdy, K. T. 2003. "Cross-race peer relations and friendship quality." *International Journal of Behavioral Development* 27 (2): 163-173.

Allport, G. W. 1992. *The Nature of Prejudice*. New York: Addison-Wesley Publ.

Bratt, C. 2002. "Contact and Attitudes Between Ethnic Groups: A Survey-based Study of Adolescents in Norway." *Acta Sociologica* 45: 107-125.

Connolly, P. 2000. "What Now for the Contact Hypothesis? Towards a New Research Agenda." *Race, Ethnicity and Education* 3 (2):169-193.

Dixon, J., Durrheim, K. 2003. "Contact and the ecology of racial division: Some varieties of informal segregation." *British Journal of Social Psychology* 42 (1).

Gaertner, S., Mann, J., Dovidio, J., Murrell, A. 1990. "How Does Cooperation Reduce Intergroup Bias? (Interpersonal Relations and Group Processes)." *Journal of Personality and Social Psychology* 59 (4): 692-704.

Guttman, L, Foa, U. G. 1951. "Social Contact and an Intergroup Attitude." *Public Opinion Quarterly* 15 (1): 43-53.

Hansell, S., Slavin, R. E. 1981. "Cooperative learning and the structure of interracial friendships." *Sociology of Education* 54 (2): 98-106.

Hanssen, F. A. 2001. "A Test of the Racial Contact Hypothesis from a Natural Experiment: Baseball's All-Star Voting as a Case." *Social Science Quarterly* 82 (1): 51-66.

Hewstone, M., Rubin, M. Willis, H. 2002. "Intergroup Bias." *Annual Review of Psychology* 53: 575-604.

Hrčka, M. 1996. "Současný stav kontaktní hypotézy v sociální psychologii I." *Československá psychologie* 41 (2): 126-138.

Hrčka, M. 1996. "*Současný stav kontaktní hypotézy v sociální psychologii II.*" Československá psychologie 41 (3): 225-234.

Jackman, M. R., Crane, M. 1986. "*„Some of my best friends are black...“: Interracial Friendship and Whites' Racial Attitudes.*" Public Opinion Quarterly 50 (4): 459-486.

Liebkind, K., Haaramo, J., Jasinskaja-Lahti, I. 2000. "*Effects of Contact and Personality on Intergroup Attitudes of Different Professionals.*" Journal of Community and Applied Social Psychology 10: 171-181.

Mayer, N. 1996. "*Une approche psycho-politique du racisme.*" Revue française de sociologie 37: 419-138. Pettigrew, T. F. 1998. "*Intergroup contact theory.*" Annual Review of Psychology 49: 65-85.

Schofield, J. W. 1979. "*The Impact of Positively Structured Contact on Intergroup Behavior: Does It Last Under Adverse Conditions?*" Social Psychology Quarterly 42 (3): 280-284.

Van Dick, R., Pettigrew, T. F., Wolf, C., Castro, V. S., Wagner, U., Christ, O., Petzel, T., Jackson, J. S. 2004. "*Interpersonal Relations and Group Processes: Role of Perceived Importance in Intergroup Contact.*" Journal of Personality and Social Psychology 87 (2): 211-227.

Wieviorka, M. 1991. *L'Éspace du racisme.* Paris: Edition du Seuil.

Serbati, A. R. (2006): Komunismus a socialismus. Esej z roku 1847 přednesená v Akademii obrozenců v Osimu. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, ISBN 80-7195-045-9, 118 s.

Autor: Josef Smolík

Email:

Knihu Antonia R. Serbatiho (1797 - 1855) vydalo Karmelitánské nakladatelství v minulém roce, aby tak seznámilo české čtenáře s italským teologem, filozofem a myslitelem, který se ve svém eseji vyrovnává s nastupujícím utopistickým socialismem z pohledu křesťanského liberalismu. Celá kniha je složena ze Serbatiho eseje z roku 1847 předneseného v Akademii obrozenců v Osimu a představení osobnosti Antonia Rosmiho od Ctirada Václava Pospíšila.

Velice nadčasová esej z roku 1847 popisuje možné důsledky po případném vítězství levicově radikálních myšlenek, které by zásadním způsobem měly vliv na společnost ve všech oblastech. Serbati se z pozice teologa věnuje tématům mravnosti a dobra, aby jako příklad vhodný následování uvedl papeže Pia IX., od kterého očekával i angažovanost při možném sjednocování Itálie.

Serbati v úvahách o dobru jednoznačně tvrdí, že dobro „nejsme s to plně ohodnotit jinak než v konfrontaci se zlem a že pravda nikdy nezazáří před našima očima tak jasně, jako když ji porovnáváme se lží“ (s. 17). Pro Serbatiho zlo a lež představují falešní mudrcové, lžiproroci u utopisté. Tak vnímá autor následovníky myšlenek C. H. R. de Saint-Simona, Roberta Owena, Charlese Fouriera a dalších.

Serbati představuje své vnímání společnosti a obhajuje liberalismus, který vnímá jako „politický i právní systém, jenž všem zabezpečuje vzácný poklad právních svobod“ (s. 22). Právo je popisováno jako projev a záštita svobody. Antonio Serbati upozorňuje na to, že v případě ztráty svobody by se lidé místo ve svobodné společnosti ocitli ve věznici. Následně se Serbati vypořádává z myšlenkami a východisky Roberta Owena, kterého opět viní z toho, že chce uzurpovat a zřeknout se lidské svobody, aby dosáhl nejšťastnější lidské společnosti – ovšem nesvobodné.

Stejná argumentace je i v případě zamyšlení nad Hobbesovou teorií, které je vytknuto, že „člověk musí obětovat i ty své nejposvátnější a nejnezadatelnější svobody“ (s. 29), aby mohla být vybudována nejšťastnější a nejpokojnější lidská společnost.

I v případě Charlese Fouriera se Serbati jakožto zastánce lidské svobody staví na opačný pól názorového spektra (s. 30); obává se výměny lidské svobody za naprosté otroctví pod příslibem veřejného štěstí.

Serbati je obeznáme s myšlenkami výše zmíněných autorů, polemizuje s jejich názory, snaží se je vyvrátit a obhájit svoje vnímání společnosti.

Pro současné čtenáře, kteří jsou na rozdíl od Antonia Serbatiho obeznámeni s více než stoletým vývojem levicových koncepcí, které v mnoha případech vedly k fatálním důsledkům, jsou podstatné pasáže, jež celkem trefně představují obtíže v případě vítězství ultralevicových myšlenek. V kapitole „Kůň, který bez ustání otročí“ (tento nadpis čtenáři možná připomene Orwellovu knihu Farma zvířat a hřebce Boxera) se Serbati zamýšlí nad otázkami vlády, pracovních zásluh a odlišností, s tím, že uvádí představy Françoise-Noëla Babeufa, jenž zastává názor, že by mezi lidmi nemělo být jiných odlišností krom pohlaví a věku.

Zcela jednoznačně Serbati tvrdí, že vláda socialistických utopistů by vedla k sociální nespravedlnosti, úpadku morálky, omezování náboženských svobod, zániku práva na osobní vlastnictví, ale i zničení rodinných pout, práv jednotlivců (přirozených, občanských a politických) a mezinárodních práv.

Serbati se zamýšlí i nad případným budoucím společenským systémem, přičemž vyvozuje, že jistě budou v novém uspořádání existovat vladaři i ovládaní. První skupině se bude jednat o majetek a kontrolu nad bohatstvím, druhá skupina pak má očekávat péči ze strany příslušníků první skupiny, která bude schopna bohatství spravedlivě rozdělovat. Zmocnit se veškerého majetku je podle

Serbatihomnohem snadnější operací než proces samotného rozdělování v přesně nespecifikované budoucnosti.

V kapitole “Monopol moci” Serbati upozorňuje na důsledky Fourierových koncepcí, z kterých vyplývá, že “vláda bude přesně určovat a kontrolovat každý den i každou hodinu života všech jednotlivců, a tak nikdo nebude mít ani chvíli sám pro sebe” (s. 55).

Další kapitola týkající se rodiny, výchovy a vzdělávání je kritická k myšlenkám, které jsou známy již od Platóna. Těmito myšlenkami jsou například požadavky, aby děti v komunistických systémech neznaly své rodiče, aby byla uplatňována důsledně veřejná výchova atp.

V dalších oddílech eseje se Serbati zaměřuje na témata, která jsou pro komunismus, socialismus a fourierismus spjata s popřením přirozenosti, a upozorňuje na fakt, že tyto skupiny nemohou otevřeně vystoupit na světlo, protože od těchto společenských systémů svět nemůže očekávat žádné svobodné volby nebo čestné svobodné soupeření o politické funkce (s. 64-90).

Serbati jakoby popisoval následný vývoj v některých zemích Evropy po r. 1945. Jeho slova nejsou slova vizionáře, ale filozofa a teologa, který reagoval na myšlenky prvních radikálních socialistů. Z úvah o uspořádání společnosti podle koncepcí, které prezentoval Saint-Simon, Robert Owen a další Serbati usuzuje, že tito reformátoři “místo toho, aby lidi pozvášeli, chtějí z nich nakonec udělat tažná zvířata; místo toho, aby zajistili mír, chystají válku proti všem; místo vlády práva má podle nich nastoupit vláda síly; místo toho, aby spravedlivě rozdělili bohatství země, chtějí ho ve skutečnosti bezbřehým způsobem akumulovat; místo ohraničení pravomocí vlád chtějí vytvořit naprosto nekontrolovatelnou a nikým neodvolatelnou vševládu; reformátoři také nechtějí žádnou spravedlivou konkurenci, protože všechno bude muset být pod diktátem zmíněné vševlády” (s. 86).

Serbati zkrátka popsal precizně vývoj, který by následoval po převzetí vlády v jednotlivých státech ze strany ultralevice. Takovou vládu pak hodnotil jako totální, diktátorskou, nemravnou, bezbožnou a naprosto nekontrolovatelnou.

Druhá část knihy sepsána profesorem Ctíradem V. Pospíšilem představuje české čtenářské obci téměř neznámou osobnost Antonia Rosminiho na základě jeho životních osudů, sepsaných filozofických děl, pedagogických úspěchů, ale i politických aktivit. Politickým cílem Antonia Rosminiho Serbatiho byla jednotná federativní Itálie se společnou vládou a ústavou založenou na liberálních myšlenkách, které Rosmini hájil i v eseji z roku 1847.

Knihu Komunismus a socialismus lze doporučit široké veřejnosti se zájmem o politickou filozofii a teorie totalitarismu. Autor již roku 1847 předpověděl na základě idejí utopického socialismu některé

důsledky a vývoj ve 20. století.

Šlachta, M. a kol. (2007): Ohniska napětí ve světě. Praha: Kartografie, ISBN 978-80-86034-926-6, 192 s.

Autor: Martin Bastl
Email:

Před nedávnem vyšla díky nakladatelství České kartografické společnosti kniha tématem a koncepcí velmi žádoucí, Ohniska napětí ve světě od M. Šlachty a kolektivu. Jak by se dalo předpokládat z názvu a profilu nakladatelství, jedná se o publikaci charakteru atlasu, rozsahem spíše subtilní brožované publikace, která nabízí stručný přehled krizových oblastí současného světa. V knize samotné je uváděno datum 31. ledna letošního roku jako datum redakční uzávěrky, po kterou byly v knize předkládané informace udržovány aktualizované.

Jak by se i mohlo zdát z charakteru promoakcí ku příležitosti vydání knihy (diskuse z 25. září pořádaná Informačním centrem OSN v Praze, nakladatelstvím Kartografie PRAHA a.s. a Střediskem bezpečnostní politiky CESES FSV UK spojená s prezentací knihy), tato kniha nemá ambice nabídnout vyčerpávající informace ani o konfliktech, ani rizikových oblastech. Obsahuje krom úvodu 15 kapitol nestejněho významu i rozsahu, které jsou věnovány z větší části Eurasii. Afrika, přesto, že se jedná o kontinent na „ohniska napětí“ nesmírně bohatý, je odsouzena spokojit se s pouhými devíti stránkami, jak již ostatně naznačuje název kapitoly sám, živořit v „zapomnění a nezájmu“ (str. 178), americké kontinenty přesto, že se jedná zvláště v případě Latinské Ameriky o řetězec výbušných regionů významu par excellence, nejsou v publikaci zmíněny vůbec. Nabízí se tedy otázka, zda kniha neměla v názvu nést číslovku „jedna“ a předeslat tak možnost vydání dalšího dílu, který by tento nedostatek napravil.

Oblast Eurasie je v textu zmapována stručně a přehledně. Evropě samotné je věnováno deset stránek, je tomu však jen proto, že jsou z ní vyobcovány země bývalé Jugoslávie, Kypr a Rusko, kterým jsou věnovány samostatné kapitoly. Přestože u Ruska by bylo možné takové vyčlenění pochopit, s ohledem na jeho eurasijský charakter, věnování osmi stránek Kypru mne při četbě

poněkud znepokojilo, protože naznačuje – jistě neprávem – že Kypr je stejně problematickým místem jako celá Afrika dohromady. Už to by mělo čtenáře upozornit na specifickou perspektivu publikace, která by se dala nejlépe opsat jako perspektiva českého cestovatele – prostor vymezený jednotlivým oblastem je více či méně úměrný pravděpodobnosti, že čtenář některou z nich navštíví. Větší část knihy, její přibližně dvě třetiny, jsou věnovány asijským zemím. Z těch klíčových oblastí nepochybně nejvýznamnější místo patří Blízkému Východu. I ve větší části dalších v publikaci zmiňovaných regionů hraje roli katalyzátoru napětí militantní islám (Irák, Irán, Afganistán, Kavkaz, Jihovýchodní Asie...), nabízí se tedy otázka, zdali právě přítomnost náboženských konfliktů nehrála svoji roli i při výběru mapovaných ohnisek. Proti této úvaze však stojí krom opomíjení Afriky např. i rozsah textu věnovaného Číně (14 stránek). Přes její nepochybný význam je role Číny jako ohniska napětí diskutabilní, Spojené státy americké ostatně v knize také zmiňovány nejsou. Kapitoly věnované Srí Lance, Indii a oběma Korejím pak svým obsahem výběr regionů, které jsou v knize pokryty, uzavírají.

Z hlediska výběru témat je publikace tedy poněkud nevyvážená. Po formální stránce lze však jejich zpracování ocenit. Většina čtenářů, se kterými jsem měl možnost o publikaci hovořit, oceňuje velké množství tabulek a map, kterými je výklad doprovázen. Každá kapitola v úvodu nabídne stručné obecné informace o oblasti či zemi, historicky a geograficky oblast vymezí a následně jsou charakterizovány zdroje napětí. Text je provázen, jak již bylo zmíněno, řadou mapek, fotografií a tabulek, je značně členitý, což – jak bude zmíněno později – není vždy ku prospěchu věci. Faktografické přehledy, za které byl odpovědný T. Burda, základní geografické a statistické údaje jsou umístěny na konci kapitol.

Slabým místem publikace je jazykový styl. Autoři se jednoznačně orientovali na laické čtenáře, čemuž je přizpůsoben i jazyk práce. Mravokárné promluvy a hodnotové soudy, které se v knize občas objevují, narušují jinak příjemný čtenářský zážitek, zajímavosti zmiňované ve zvláštních vsunutých rámečcích na jednu stranu zvyšují atraktivitu textu pro laické čtenáře, na druhé zas textu dodávají spíše časopisecký charakter, snad charakter zábavnější učebnice pro základní a střední školy. Autorem větší části těchto vsuvek je pak zřejmě M. Holeček. O formě obvyklé spíše pro časopisy vypovídají i mezititulky kolísavé kvality, vhodný to nástroj pro upoutání pozornosti čtenářů, kteří ji nedokážou udržet déle než pár okamžiků. Jsem na vážkách, jde-li o obecnější trend a mám-li v této souvislosti odkázat na diskusi o sestupné tendenci soudobé vzdělanosti. O odborný text se v žádném případě nejedná a publikaci jako takovou lze v tomto ohledu doporučit jen s výhradami. Nejsem si však jistý, zdali je možné se vůči formě v této podobě vymezit kriticky, protože zřejmě jde o krok realizovaný s ohledem na nároky předpokládaných čtenářů. Kritiku by si Kartografie zasloužila pouze evidentním nesouladem formy publikace a její prezentace (tak jak bylo zmíněno v úvodu), předpokládat, že např. kolegové z CESES FSV UK se vzdělávají zásadně z takovýchto publikací bych si totiž nedovolil.

Pokud je mi známo, jedná se v českém jazyce o ojedinělý počin v oblasti mapování současných krizových regionů. Knize tedy lze řadu nedostatků odpustit či je přejít. Vhodné by však jistě bylo,

kdyby autoři ve své práci pokračovali a nastíněným směrem orientovali i další publikace, které by přinejmenším pokryly zbytek nestabilních zón planety (např. zmiňovanou Latinskou Ameriku) a snad rozšířily některé z části textu, kterým se v knize nedostalo příliš prostoru. Kniha by bezpochyby mohla mít ambice zařadit se do odborné literatury, pak by to však vyžadovalo krom rozšíření i výraznější stylistické úpravy. Je však otázkou, je-li to v komerčním zájmu jak autorů, tak nakladatelství.

Publikace může být naprosto bez výhrad doporučena jako vhodný doplněk pro výuku zeměpisu, jak na základních, tak i středních školách, poskytne základní informace o eurasijských krizových zónách, je využitelná laiky a – do jisté míry – i jako turistický bedekr. Využití v turistickém průmyslu napomohou i informace pro „případné návštěvníky“, které jsou pravidelně umísťovány do závěrečného faktografického přehledu každé kapitoly. Dlužno dodat, že jde o aktuální publikaci, která byla vydána s cílem poskytnout obecný přehled a tento svůj úkol plní. Pokud by zájemce hledal adekvátní četbu ve snaze o získání ucelenějšího souboru informací o jednotlivých konkrétních konfliktech, měl by se poohlédnout jinde, v našem případě a v současnosti zřejmě po anglických či ruských pramenech.

Rexter – Časopis pro výzkum radikalismu, extremismu a terorismu je vydáván Centrem pro bezpečnostní a strategická studia, o.s. ve spolupráci s Katedrou politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. ▪ Vydáváno dvakrát ročně. ▪ *Výkonný šéfredaktor*: PhDr. Josef Smolík, Ph.D. ▪ *Redakční rada*: PhDr. Josef Smolík, Ph.D., doc. JUDr. PhDr. Miroslav Mareš, Ph.D., Mgr. Tomáš Šmíd, Ph.D., Mgr. Richard Stojar a Ing. Štefan Danics, Ph.D. ▪ www.rexter.cz ▪ www.cbss.cz ▪ ISSN: 1214-7737